Duurzame veehouderij over de grens

Thema's en initiatieven in de veehouderij in het Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Frankrijk

S.T. Goddijn
G.B.C. Backus

Projectcode 30077

December 2004

Rapport 6.04.19

LEI, Den Haag

Het LEI beweegt zich op een breed terrein van onderzoek dat in diverse domeinen kan worden opgedeeld. Dit rapport valt binnen het domein:

- ☐ Wettelijke en dienstverlenende taken
- ☐ Bedrijfsontwikkeling en concurrentiepositie
- ☐ Natuurlijke hulpbronnen en milieu
- ☐ Ruimte en Economie
- ☐ Ketens
- ☑ Beleid
- ☐ Gamma, instituties, mens en beleving
- ☐ Modellen en Data

Duurzame veehouderij over de grens; Thema's en initiatieven in de veehouderij in het Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Frankrijk
Goddijn, S.T. en G.B.C. Backus
Den Haag, LEI, 2004
Rapport 6.04.19; ISBN 90-5242-957-x; Prijs € 12,25 (inclusief 6% BTW)
47 p., fig., tab., bijl.

Dit rapport bevat de resultaten van een studie naar recente initiatieven inzake de veehouderij in het Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Frankrijk, evenals de opvattingen van stakeholders in de onderzochte landen over milieu en sociale veehouderijgerelateerde thema's. Er worden aanbevelingen gedaan om te komen tot implementatieteams voor gewenste veranderingen, en een internationaal forum op te zetten om een rationele discussie over het gewenste niveau van level playing field mogelijk te maken.

This report contains the results of a study of recent livestock farming initiatives in the United Kingdom, Germany and France, together with the ideas of stakeholders in those countries about the environment and social livestock farming-related themes. Recommendations are made for creating teams to implement desirable changes, and for setting up an international forum to facilitate a rational discussion on the desired level of a level playing field.

Bestellingen:
Telefoon: 070-3358330
Telefax: 070-3615624
E-mail: publicatie.lei@wur.nl

Informatie:
Telefoon: 070-3358330
Telefax: 070-3615624
E-mail: informatie.lei@wur.nl

© LEI, 2004
Vermenigvuldiging of overname van gegevens:
☑ toegestaan mits met duidelijke bronvermelding
☐ niet toegestaan

Op al onze onderzoeksopdrachten zijn de Algemene Voorwaarden van de Dienst Landbouwkundig Onderzoek (DLO-NL) van toepassing. Deze zijn gedeponeerd bij de Kamer van Koophandel Midden-Gelderland te Arnhem.

Inhoud

Blz.

Woord vooraf 7

Samenvatting 9

Summary 11

1. Inleiding 13
- 1.1 Aanleiding 13
- 1.2 Doelstelling 13
- 1.3 Aanpak 13
- 1.4 Opbouw rapport 14

2. Verenigd Koninkrijk 15
- 2.1 Inleiding 15
- 2.2 Economische achtergrond 15
- 2.3 Planet en People gerelateerde thema's 16
- 2.4 Relevante initiatieven 18
- 2.5 Samenvatting van thema's en initiatieven 21

3. Duitsland 23
- 3.1 Inleiding 23
- 3.2 Economische achtergrond 23
- 3.3 Planet en People gerelateerde thema's 24
- 3.4 Relevante initiatieven 27
- 3.5 Samenvatting van thema's en initiatieven 30

4. Frankrijk 31
- 4.1 Inleiding 31
- 4.2 Economische achtergrond 31
- 4.3 Planet en People gerelateerde thema's 32
- 4.4 Relevante initiatieven 34
- 4.5 Samenvatting van thema's en initiatieven 36

5. Discussie en conclusies 38

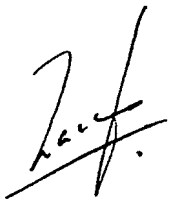
Literatuur 43

Bijlage
1. Overzicht mogelijke Planet- en People-thema's ten behoeve van respondenten 47

Woord vooraf

Deze studie is een verkennend onderzoek naar recente initiatieven inzake de veehouderij in het Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Frankrijk, evenals de opvattingen van stakeholders in de onderzochte landen over milieu en sociale veehouderijgerelateerde thema's. Het onderzoek is in opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) uitgevoerd en is onderdeel van het onderzoeksprogramma Maatschappelijk Verantwoorde Veehouderij (programmaleider Sierk Spoelstra, Wageningen UR, Sierk.Spoelstra@wur.nl) (zie ook www.verantwoordeveehouderij.nl). Het onderzoek is uitgevoerd door Silvia Goddijn en Gé Backus.

Onze dank gaat naar alle personen in binnen- en buitenland die ons van informatie hebben voorzien ten behoeve van dit onderzoek. Met betrekking tot het hoofdstuk over het Verenigd Koninkrijk willen wij speciaal bedanken M. Shoshan (LNV-Bureau Londen), C. Suárez (NFU), T. Fowler (MLC), M. Short en M. Roper (Defra). Met betrekking tot het hoofdstuk over Duitsland willen wij speciaal bedanken J. Pape (LNV-Bureau Berlijn), R. Bröcker en Schulten-Dumhoff (DBV), J. Fröhling (FNL) en R. Giessübel (MBVEL). Met betrekking tot het hoofdstuk over Frankrijk willen wij speciaal bedanken A. Feekes (LNV-Bureau Parijs), E. Mercier (Agrarische attaché van de Franse ambassade in Den Haag), J. Requis (FNSEA), C. Perrot en A. Pflimlin (Institut de l'Elevage). De verantwoordelijkheid voor de uiteindelijke inhoud van dit rapport ligt bij het LEI.

Prof.dr.ir. L.C. Zachariasse
Algemeen directeur LEI B.V.

Samenvatting

Dit rapport beschrijft welke recente initiatieven inzake de veehouderij in het Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Frankrijk zijn genomen, evenals de opvattingen van stakeholders in de onderzochte landen over milieu en sociale veehouderijgerelateerde thema's.

Voedselveiligheid, dierenwelzijn (inclusief het aspect diergezondheid) en kwaliteit worden belangrijke thema's gevonden voor het toekomstperspectief van de veehouderij in de onderzochte landen. Echter, er zijn verschillen tussen de landen in de waardering van de thema's: voedselveiligheid en dierenwelzijn worden in het Verenigd Koninkrijk en in Duitsland als de belangrijkste thema's gezien. In Frankrijk wordt kwaliteit en in mindere mate milieu zeer belangrijk gevonden.

Relevante initiatieven voor de veehouderij in het Verenigd Koninkrijk zijn onder andere het Curry-rapport *Farming and Food: a sustainable future* en het Defra-rapport *The strategy for sustainable farming and food. Facing the future*. Belangrijke initiatieven aangaande de veehouderij in Duitsland zijn opname van de rechten van het dier in de grondwet in 2002, de *Allianz für Tiere in der Landwirtschaft* en het in 2002 door het Duitse ministerie van Consumentenbescherming, Voeding en Landbouw (BMVEL) gepubliceerde *Zukunft der Tierhaltung*, dat een richtinggevend streefbeeld geeft voor de veehouderij in het jaar 2010. De *Stratégie nationale de développement durable* van de Franse overheid richt zich voor de landbouw op *Agriculture Raisonée* en biologische landbouw. Het merendeel van de initiatieven in de drie onderzochte landen bevindt zich in de fase van agendavorming. Er is slechts beperkt sprake van implementatie van concrete breed gedragen voorstellen voor perspectiefvolle oplossingsrichtingen.

Daarnaast spelen als gevolg van de regionale verscheidenheid binnen de landen specifieke thema's: de milieubelasting speelt een grote rol in gebieden met een sterke concentratie van intensieve veehouderij, het behoud van de sociaal-economische structuur van het platteland speelt in de meer afgelegen berggebieden. Een belangrijk vraagstuk betreft dan ook hoe om te gaan met deze diversiteit in een globaliserende landbouw(politiek). Een vermeldenswaardig rapport in Frankrijk op dit gebied is het *Reforme de la PAC. Le compromis de Luxembourg du 26 juin 2003. Enjeux et premières analyses* van het Institut d'Elevage. Voor de varkenssector zijn de rapporten *L'Avenir de la Filière Porcine Française. Analyse Générale* en *Rapport sur la filière porcine française* van belang.

Uit dit onderzoek blijkt dat *level playing field* (zelfde niveau van wettelijke normen) voor veel partijen in de onderzochte landen een belangrijk streefdoel is. Een belangrijke uitzondering daarop is BMVEL in Duitsland. BMVEL streeft naar normen, die boven het niveau van de EU liggen. Deze discussie is vooral van belang voor de intensieve veehouderij. Indien *level playing field* niet het uitgangspunt is, is het mogelijk dat de niet grondgebonden productiecapaciteit zich op lange termijn in die gebieden en landen zal concentreren waar de wettelijke normen het minst beperkend zijn. Dit verschijnsel doet zich des te sterker voor naarmate de intensieve veehouderijproducten een minder onderscheidend karakter in de Europese retail versmarkt hebben. Indien er echter sprake zou zijn van een streven naar level

playing field in de Europese Unie, resteert nog altijd de vraag naar het gewenste niveau van dat level playing field. Daarnaast is er echter ook sprake van een ontwikkeling richting een global level playing field. De intensieve veehouderij in de Europese Unie wordt minder en minder beschermd door het Gemeenschappelijk landbouwbeleid. (Global) level playing field is daarmee een vraagstuk dat van essentieel belang is om nader te onderzoeken in het kader van de toekomst van de intensieve veehouderij in Europa.

Op basis van de resultaten van dit onderzoek wordt geconcludeerd dat:

- voedselveiligheid, dierenwelzijn en kwaliteit de belangrijkste thema's zijn voor de veehouderij, naast meer specifieke regionale thema's. In het Verenigd Koninkrijk en in Duitsland worden voedselveiligheid en dierenwelzijn als de belangrijkste thema's beschouwd. In Frankrijk wordt kwaliteit als zeer belangrijk thema beschouwd;
- de meeste initiatieven richten zich op het verkrijgen van draagvlak voor voorgestelde ontwikkelingsrichtingen. Concrete breed gedragen voorstellen voor implementatie van perspectiefvolle oplossingsrichtingen zijn vooralsnog sporadisch;
- in het Verenigd Koninkrijk heeft het Curry-rapport een vergelijkbare rol als in Nederland het rapport van de Commissie Wijffels. Het Curry-initiatief gaat echter een stap verder doordat de Britse regering er een implementatietraject aan heeft gekoppeld;
- initiatieven die aangrijpen op het inkoopgedrag van supermarkten zijn zowel in het Verenigd Koninkrijk als in Duitsland gestrand;
- in Duitsland speelt het politieke debat over de gewenste toekomst van de veehouderij een veel prominentere rol dan in het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk.
- in Frankrijk zijn officiële fora of een nationaal debat over de toekomst van de intensieve veehouderij zoals in Nederland is georganiseerd, nog niet aan de orde;
- Nederland loopt niet achter, maar ook niet voor.

De aanbevelingen van het onderzoek zijn:

- organiseer een internationaal forum dat een rationele discussie mogelijk maakt over het gewenste niveau van level playing field voor de betrokken lidstaten van de Europese Unie;
- organiseer in navolging van het Verenigd Koninkrijk een implementatietraject om gewenste veranderingen in de Nederlandse veehouderij actief tot stand te brengen op basis van vooraf vastgestelde indicatoren, mijlpalen en perioden. En laat de realisatie daarvan monitoren door een onafhankelijke commissie.

Summary

Sustainable livestock farming over the border: themes and initiatives in livestock farming in the United Kingdom, Germany and France

This report describes what recent livestock farming initiatives have been taken in the United Kingdom, Germany and France, together with the ideas of stakeholders in those countries about the environment and social livestock farming-related themes.

Food safety, animal welfare (including animal health) and quality are regarded as important themes for the future prospects of livestock farming in the three countries. There are differences between the countries, however, in the evaluation of the themes: food safety and animal welfare are seen in the United Kingdom and in Germany as the most important themes. In France quality and to a lesser extent environment are regarded as very important.

Relevant livestock farming initiatives in the United Kingdom include the Curry report *Farming and Food: a sustainable future* and the Defra report *The strategy for sustainable farming and food. Facing the future*. Important livestock farming initiatives in Germany are the inclusion of animal rights in the constitution in 2002, the *Allianz für Tiere in der Landwirtschaft* and the *Zukunft der Tierhaltung*, published in 2002 by the *Bundesministerium für Verbraucherschutz, Ernährung und Landwirtschaft*, which gives a guiding picture at which to aim for livestock farming in 2010. The French government's *Stratégie nationale de développement durable* is directed at *Agriculture Raisonée* and organic farming for agriculture. The majority of the initiatives in the three countries are still shaping their agendas. There has been only a limited implementation of concrete, broadly borne proposals for solutions offering prospects of success.

In addition, specific themes come into play as a consequence of the regional diversity within the countries: environmental pollution plays a big role in areas with a strong concentration of intensive livestock farming, while the preservation of the social and economic structure of the countryside features in the more remote hill and mountain areas. An important question, therefore, concerns how to deal with this diversity in a globalising agricultural policy. A noteworthy French report in this field is the *Reforme de la PAC. Le compromis de Luxembourg du 26 juin 2003. Enjeux et premières analyses* of the Institut d'Elevage. For the pig farming industry the reports *L'Avenir de la Filière Porcine Française. Analyse Générale* and *Rapport sur la filière porcine française* are relevant.

It emerges from this study that a level playing field (the same level of legal norms) is an important goal for many parties in the three countries. An important exception is BMVEL (Federal Ministry for Consumer Protection, Food and Agriculture) in Germany. BMVEL aims at norms higher than those of the EU. This discussion is of particular interest to intensive livestock farming. If a level playing field is not the starting point, it is possible that the non-land-tied production capacity will concentrate in the long term in those areas and countries where the legal norms are the least restrictive. This phenomenon will emerge all the more

strongly as intensive livestock farming products become less distinctive in the European retail fresh food market. If there are efforts, however, to achieve a level playing field in the European Union, there remains the question of the desired level of that level playing field. But there is also a development towards a global level playing field. Intensive livestock farming in the European Union is decreasingly protected by the Common Agricultural Policy. This makes the level playing field at both the European and the global levels a question that urgently requires further research in the context of the future of intensive livestock farming in Europe.

We conclude from the results of this study that:

- besides more specifically regional themes, food safety, animal welfare and quality are the most important themes for livestock farming; in the United Kingdom and Germany food safety and animal welfare are regarded as the most important themes. In France quality is considered a very important theme;
- the majority of initiatives are aimed at obtaining support for the proposed lines of development. Concrete proposals with a broad support for the implementation of solutions affording good prospects remain sporadic;
- in the United Kingdom the Curry Report plays a comparable role to that of the Wijffels Commission in the Netherlands, but the Curry initiative goes a step further in that the British government has linked it with an implementation timetable;
- in Germany the political debate on the desirable future of livestock farming plays a far more prominent role than in the United Kingdom or France;
- in France official forums or a national debate on the future of intensive livestock farming such as have been organised in the Netherlands, are not yet being considered;
- initiatives which attack the purchasing behaviour of supermarkets have foundered both in the United Kingdom and Germany;
- the Netherlands does not lag behind, but nor is it ahead.

The recommendations of the study are:

- organise an international forum to facilitate a rational discussion on the desired level of the level playing field for the European Union member states involved;
- organise an implementation timetable in imitation of the United Kingdom in order actively to bring about the desired changes in Dutch livestock farming on the basis of previously agreed indicators, mileposts and periods. And have its realisation monitored by an independent commission.

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

Het groots opgezette debat over de toekomst van de intensieve veehouderij in 2003 door het Ministerie van LNV geeft blijk van de publieke belangstelling waarin de veehouderij in de afgelopen jaren is komen te staan. Verschillende initiatieven zijn de voorbije jaren genomen. Denk bijvoorbeeld aan: Milieukeur Varkensvlees, Verklaring van Wageningen, Intentieverklaring LTO, NVV en de slachterijen, en IKB. Daarbij is duidelijk geworden dat er nog geen eenduidig gedeeld beeld is over het toekomstperspectief van de (intensieve) veehouderij in Nederland.

Dit toekomstperspectief hangt ook af van de ontwikkelingen in andere landen waar de Nederlandse veehouderij handelsbetrekkingen mee heeft, dan wel waar ook een veehouderijsector van enige omvang aanwezig is. Nederland is hoogstwaarschijnlijk niet het enige land waar een discussie wordt gevoerd over knelpunten en mogelijke oplossingsrichtingen voor de toekomstige veehouderij. Dit kan in de afzonderlijke landen echter verschillend uitwerken. De vraag is dan ook welke initiatieven gericht op perspectiefverbetering van de veehouderij in andere landen genomen zijn en wat de Nederlandse veehouderij daarvan kan leren? Concreet gaat het erom welke initiatieven door wie zijn genomen op het gebied van de veehouderij in het Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Frankrijk.

1.2 Doelstelling

Het doel van dit onderzoek richt zich op het identificeren van initiatieven[1] inzake de veehouderij[2] in het Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Frankrijk. Daartoe is een verkenning uitgevoerd bij stakeholders in de onderzochte landen. Tevens zijn de stakeholders gevraagd naar hun opvattingen over milieu en sociale veehouderijgerelateerde thema's. In dit rapport worden de volgende vragen beantwoord:

- welke milieu en sociale veehouderijgerelateerde thema's spelen in de geselecteerde landen;
- welke recente initiatieven op het gebied van duurzaamheid zijn door wie genomen?

1.3 Aanpak

Voor een beperkt aantal landen is een verkenning uitgevoerd. Op basis van onderstaande criteria is gekozen voor het Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Frankrijk:

[1] Initiatieven in brede zin: rapporten, statements, georganiseerde congressen, ketenconcepten en dergelijke.
[2] Met de veehouderij wordt in dit rapport zowel de grond, als niet-grondgebonden veehouderij bedoeld.

- landen in Europa die met de Nederlandse voedingsketen zijn verbonden: de landen waar Nederland naar exporteert en/of uit importeert;
- landen die toewerken naar een duurzamere vorm van veehouderij;
- landen met enige mate van gelijkenis qua bedrijfsgroottestructuur en sectoromvang.

Het onderzoek is uitgevoerd op basis van deskresearch gecombineerd met diepte-interviews met deskundigen in de betreffende landen. Desk research heeft plaatsgevonden in de vorm van literatuuronderzoek en aan de hand van websites. Hierdoor is een eerste overzicht verkregen van deskundigen en mogelijke gesprekspartners. Vervolgens hebben (telefonische en 'face-to-face') interviews plaatsgevonden met enkele van deze gesprekspartners. In deze interviews is getracht een beeld te krijgen van belangrijke thema's en initiatieven op het gebied van de veehouderij.

Meeusen en Ten Pierick (2002) hebben mogelijke thema's aangaande duurzaamheid ingedeeld aan de hand van het zogenaamde *triple* P-concept: *Profit*, *Planet* en *People*. Een lijst met 16 thema's is aan de actoren voorgelegd, met de vraag aan te geven welke thema's zij het meest belangrijk vinden ten aanzien van de veehouderij in hun eigen land. Onder de thema's vallen één of meer aspecten; zo valt het aspect diergezondheid onder het thema dierenwelzijn. De nadruk ligt hierbij op de *Planet*- en *People*-thema's.

1.4 Opbouw rapport

In dit rapport komen de landen het Verenigd Koninkrijk (hoofdstuk 2), Duitsland (hoofdstuk 3) en Frankrijk (hoofdstuk 4) aan bod. Per land wordt eerst kort de economische achtergrond van de veehouderij weergegeven. Vervolgens wordt ingegaan op de door de stakeholders genoemde *Planet*- en *People*-thema's die in de veehouderij van hun land een rol spelen. Daarna volgt een beschrijving van enkele relevante initiatieven gericht op duurzame perspectiefverbetering van de veehouderij in de geselecteerde landen. De landenhoofdstukken worden afgesloten met een samenvatting. Het rapport sluit af met een hoofdstuk 5 discussie en conclusies.

2. Verenigd Koninkrijk

2.1 Inleiding

Dit hoofdstuk geeft de opvattingen over de veehouderij weer van stakeholders uit het (landbouw)bedrijfsleven, overheid en maatschappelijke organisaties in het Verenigd Koninkrijk. De stakeholders zijn gevraagd hun opvattingen aan te geven betreffende thema's die volgens hen in de veehouderij spelen. Daarbij wordt nagegaan of en in hoeverre deze opvattingen door meerdere actoren worden gedeeld. Tevens werd aan de stakeholders gevraagd welke initiatieven, gericht op perspectiefverbetering van de veehouderij, door hen relevant werden geacht. Deze initiatieven worden kort omschreven.

Voor dit hoofdstuk is gebruikgemaakt van rapporten, jaarverslagen van en interviews met vertegenwoordigers van de *National Farmers Union* (NFU), de *Meat and Livestock Commission* (MLC), supermarktketen Tesco, het *Department for Environment, Food and Rural Affairs* (Defra) en de Engelse Vereniging tot Bescherming van Dieren (RSPCA).

Na een korte schets van de economische achtergrond (2.2) wordt in dit hoofdstuk ingegaan op de door de stakeholders genoemde *Planet*- en *People*-thema's die in de Britse veehouderij een rol spelen (2.3), gevolgd door een beschrijving van enkele relevante initiatieven gericht op perspectiefverbetering van de veehouderij in het Verenigd Koninkrijk (2.4). Het hoofdstuk sluit af met een samenvatting (2.5).

2.2 Economische achtergrond

De intensieve veehouderij bevindt zich hoofdzakelijk in het oosten van het Verenigd Koninkrijk. Er zijn gebieden waar zowel intensieve als extensieve veehouderij voorkomen, maar vooral op de graslanden in het westen van het Verenigd Koninkrijk bevindt zich de extensieve veehouderij: melkkoeien en schapen. De melkkoeien en laaglandschapen zijn te vinden op de graslanden in de laaglanden en de schapen en zoogkoeien in de heuvelachtige regio's (Defra, 2002a).

Ten aanzien van de hervormingen van het gemeenschappelijke landbouwbeleid zal vanaf 2005 de ontkoppeling in het Verenigd Koninkrijk gelden. Wel wordt de zogenaamde *Single Farm Payment* (SFP) verschillend uitgewerkt voor Engeland, Schotland, Wales en Noord-Ierland. Engeland kiest voor een regionale *flatrate*-basis met een overgangsperiode van 8 jaar, Schotland en Wales kiezen voor uitbetaling op basis van uitgekeerde bedragen over de referentieperiode 2000-2002, Noord-Ierland kiest voor een hybride tussenvorm. De ontkoppeling heeft grote gevolgen en gaat gepaard met veel veranderingen. Volgens de NFU vergt ontkoppeling een omslag in het denken: van gesubsidieerd productiedenken naar kwaliteitsproductie.

2.3 Planet en People gerelateerde thema's

NFU - verdeling welvaart in ketens, dierenwelzijn, voedselveiligheid, water en afval

De *National Farmer Union* (NFU) is de organisatie voor landbouwers en tuinders in Engeland en Wales. De centrale doelstelling van de NFU is om perspectiefvolle en sociaal verantwoordelijke landbouw en tuinbouw te promoten, waarbij de vitaliteit van plattelandsgemeenten wordt veiliggesteld.

In het Verenigd Koninkrijk is diergezondheid een belangrijk thema. Op dit gebied werkt de NFU nauw samen met Defra. Volgens de NFU stelt Defra zich op het standpunt dat risico's op het gebied van dierziekten voor rekening van de sector (gehele voedselketen, niet alleen de producenten) zijn, met slechts een beperkte rol voor de overheid.

De NFU stelt dat door de reeds lang geleden ingezette hervormingen van het gemeenschappelijke landbouwbeleid, andere belangrijke onderwerpen in het Verenigd Koninkrijk te weinig aandacht hebben gehad. Dit betreft onder meer de uitbereiding van de EU (dit biedt volgens de NFU kansen op nieuwe business, meer dan dat het nieuwe concurrentie zal geven), de WTO en de consequenties van de globalisering.

De NFU geeft aan dat voor de veehouderij in het Verenigd Koninkrijk de volgende milieuthema's en sociale thema's - in afnemende volgorde van belangrijkheid - een rol spelen: verdeling van de welvaart in ketens, dierenwelzijn, voedselveiligheid, water en afval (toelichting NFU, februari 2004).

MLC - dierenwelzijn, voedselveiligheid, transparantie, transport en afval

De *Meat and Livestock Commission* (MLC) is een uitvoerend niet-ministeriële publieke instelling voor de bevordering van de Britse roodvleessector, enigszins vergelijkbaar met het Nederlandse PVE. Zij werken samen met de Britse vee en vleessector om de efficiëntie en concurrentiepositie van de bedrijfstak te verbeteren. Tevens stimuleert ze marktontwikkeling voor Brits vlees. De belangrijkste strategische activiteiten van MLC voor de periode 2003-2006 zijn (MLC, 2003):

- verbetering concurrentiekracht en duurzaamheid van de Britse rood vlees industrie;
- vergroting van de consumentenvraag naar Brits roodvlees;
- effectief kennismanagement voor de industrie;
- voorzien in winstgevende commerciële services.

De trends voor de periode 2003-2006 in de sector roodvlees zijn volgens MLC onder andere: vermindering van het marktaandeel van Brits vlees en een toename van import, met name in de varkenssector (MLC, 2003).

MLC geeft aan dat voor de veehouderij in het Verenigd Koninkrijk de volgende milieuthema's en sociale thema's een rol spelen: dierenwelzijn, voedselveiligheid en transparantie (zijn het meest belangrijk), transport en afval (toelichting MLC, maart 2004).

Tesco - voedselveiligheid, dierenwelzijn, arbeidsomstandigheden, lokale omgeving en waarden & normen

Tesco is een van de grootste supermarktketens in het Verenigd Koninkrijk. De groeistrategie van Tesco heeft vier pijlers: het Verenigd Koninkrijk blijft de *core business*, Tesco wil in het *non-food* gedeelte even sterk worden als zij nu al is in het *food* gedeelte, zij biedt retail services zoals e-commerce en heeft nieuwe winkels geopend in Oost-Europa en Azië.

In het *Corporate Social Responsibility Review 02/03* geeft Tesco aan dat hun programma voor Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen zich op drie zaken richt, te weten: (1) Tesco wil een goede werkgever zijn, (2) een positieve bijdrage leveren aan lokale gemeenschappen en (3) haar impact op het milieu minimaliseren.

Tesco geeft aan dat voor de veehouderij in het Verenigd Koninkrijk de volgende milieuthema's en sociale thema's - in afnemende volgorde van belangrijkheid - een rol spelen: voedselveiligheid, dierenwelzijn, arbeidsomstandigheden, lokale omgeving en waarden & normen (toelichting Tesco, maart 2004).

Defra - voedselveiligheid, lucht, grond en water, biodiversiteit, dierenwelzijn, lokale omgeving

Het *Department for Environment, Food and Rural Affairs* (Defra), oftewel het Ministerie van Milieu, Voedsel en Plattelandszaken bestaat sinds 2001. Defra is een samenvoeging van twee ministeries, namelijk het ministerie van landbouw en het ministerie van milieu. De centrale doelstelling van Defra is om duurzame ontwikkeling te stimuleren.

Voedselveiligheid is volgens Defra een gegeven: de consument en overheid gaan ervan uit dat dit geregeld is. Hiervoor is ook de organisatie *Food Standard's Agency* in het leven geroepen. Dit is een onafhankelijke organisatie die zich onder andere bezighoudt met voedselveiligheid.[1]

Voor wat betreft normen op het gebied van dierenwelzijn volgt het Verenigd Koninkrijk de door de EU vastgestelde normering (*level playing field*). Defra richt zich op het beïnvloeden van het dierenwelzijnsbeleid in de EU, en gaat niet de Britse wet veranderen als EU-wetgeving dit niet voorschrijft. In het Verenigd Koninkrijk wordt de retailmarkt gezien als het belangrijkste instrument om dierenwelzijn te stimuleren.[2]

Management van vervuiling is van belang voor de intensieve veehouderij in kwetsbare gebieden. *Integrated Farm Management* wordt als oplossing hiervoor gezien door Defra. Daarnaast noemt Defra biodiversiteit als belangrijk thema.

Defra geeft aan dat voor de veehouderij in het Verenigd Koninkrijk de volgende milieuthema's en sociale thema's - in afnemende volgorde van belangrijkheid - een rol spelen: voedselveiligheid, lucht, grond & water (dit wordt als één thema gezien), biodiversiteit,

[1] De Britse *Food Standard's Agency* is in 2000 in het leven geroepen als antwoord op de maatschappelijke onrust over voedselveiligheid. Men wilde een onafhankelijk orgaan dat de consument en voedselveiligheid centraal stelde. De *Food Standard's Agency* heeft een brede verantwoordelijkheid: van risicoanalyse naar risicobeoordeling en van risicobeoordeling naar risicomanagement en risicocommunicatie (Meeusen et al., 2003; www.foodstandards.gov.uk)

[2] Dierenwelzijn is een belangrijk onderwerp voor de eiersector: van alle EU-landen is in het Verenigd Koninkrijk het aandeel scharreleieren (in het bijzonder 'freerange eggs') het hoogst.

dierenwelzijn, lokale omgeving en afval & materialen (dit wordt als één thema gezien) (toelichting Defra, februari 2004).

RSPCA - dierenwelzijn, transparantie en transport

In het Verenigd Koninkrijk is de dierenbescherming zeer actief op het gebied van landbouwhuisdieren. De *Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals* (RSPCA) en de *Royal Society for Protection of Birds* (RSPB) hebben een grote invloed. Retailers houden terdege rekening met deze organisaties. In dat verband hebben enkele grote retailers aangekondigd dat ze alleen nog vlees importeren van landen die gebruikmaken van het mede door RSPCA ontwikkelde *welfare-friendly* veehouderijsysteem (Meeusen et al., 2003; www.rspca.org.uk). Mede door RSPCA zijn legbatterijen in 2012 in het Verenigd Koninkrijk verboden (toelichting Defra, februari 2004). Thema's die naar voren komen, zijn:

- dierenwelzijn (de vijf vrijheden van dieren);
- gecertificeerde veebedrijven;
- transport;
- training van transport- en slachterijpersoneel;
- landbouwbedrijven die aan dierenwelzijn doen, dienen middels hogere consumentenprijs daarvoor betaald te worden;
- hervormingen van het gemeenschappelijke landbouwbeleid, die gebaseerd moeten zijn op strengere normen voor dierwelzijn in de veehouderij;
- subsidies op export moeten gestopt worden;
- WTO: dierenwelzijn als handelsmerk.

De RSPCA geeft aan dat voor de veehouderij in het Verenigd Koninkrijk de volgende milieuthema's en sociale thema's - in afnemende volgorde van belangrijkheid - een rol spelen: dierenwelzijn 'vrijheid van pijn, honger en stress', natuurlijk gedrag, *labellen* en kwaliteitskeurmerken (transparantie), diergezondheid en beperking van transport (toelichting RSPCA, mei 2004).

2.4 Relevante initiatieven

De MKZ-crisis in het Verenigd Koninkrijk had een ontwrichtende werking op het Britse platteland, zowel voor de landbouw zelf als voor toerisme en recreatie. Dat heeft geleid tot de instelling van een commissie onder leiding van Sir Don Curry. Deze commissie had als opdracht opvattingen in de samenleving over de toekomst van de veehouderij te inventariseren en op basis daarvan een agenda op te stellen voor een duurzame ontwikkeling (*People*, *Planet* en *Profit*). Hierbij zijn vele partijen uit en rondom de landbouw geïnterviewd en geraadpleegd. Het betrof een grondig onderzoek waarvan de resultaten in 2002 zijn vastgelegd in het rapport *Farming and Food: a sustainable future*. Dit zogenaamde Curry-rapport geeft aan dat er een sterke nadruk moet komen op de markt en het internaliseren van milieukosten. Een belangrijke aanbeveling in het rapport is dat er gewerkt moet worden aan geïntegreerde voedingsketens: het *Red Meat Industry Forum* (RMIF: www.redmeatindustryforum.org.uk) is

daarvan het resultaat. Hierin zijn onder andere veehouders (NFU), Defra, MLC, slachterijen, vertegenwoordigd. Doelen van het RMIF-forum zijn:

- de concurrentiekracht van ketens verbeteren;
- het identificeren van business oplossingen voor kansen in de markt;
- het inbedden van *business performance benchmarking* voor deelnemende bedrijven;
- het communiceren van consumentenеisen naar producenten en verwerkers.

Het Curry-rapport wordt beschouwd als een belangrijk vertrekpunt voor de (toekomstige) landbouwstructuur, mede omdat dit rapport ook de basis is voor het in 2002 gepubliceerde Defra-rapport *Sustainable food and farming strategy*. Dit rapport vormt voor Defra de blauwdruk voor de komende vijf jaar. Zo is een aanbeveling in het Curry-rapport dat de thema's dierenwelzijn, biodiversiteit, water, grond en lucht enzovoort geïntegreerd moeten worden. Dit is vervolgens in het Defra-rapport opgenomen en verder uitgewerkt (toelichting Defra, NFU en MLC, februari 2004; Curry, 2002; Defra, 2000b, 2000c). Dit heeft er onder andere toe geleid dat in het Verenigd Koninkrijk per 2005 het *Entry Level Scheme* (ELS) ingaat. Dit is een lijst met voorwaarden, en elke voorwaarde levert een aantal punten op. De subsidie per hectare is gerelateerd aan het aantal punten. De voorwaarden bevinden zich op het gebied van onder andere milieu, plattelandsontwikkeling en dierenwelzijn. Bij het ELS-systeem krijgt een landbouwersbedrijf 30 pond per hectare indien het 30 punten of meer kan behalen. Een andere modaliteit is de *Upper Level Scheme* (ULS), wat inhoudt dat een bedrijf 50 pond per hectare krijgt als het 50 of meer punten behaald. Dit ULS-systeem bevindt zich nog in de proefperiode.

Een andere aanbeveling in het Curry-rapport is dat Defra een strategie zou moeten ontwikkelen als raamwerk voor de doelstellingen, visies en prioriteiten inzake dierengezondheid (Defra, 2003). Defra heeft daaropvolgend op het gebied van diergezondheid en dierenwelzijn in 2003 een nieuw strategisch plan ontwikkeld *The Animal Health and Welfare Strategy* (LNV-Bureau Londen, 2003). De uit te voeren *Sustainable food and farming* strategie omvat 10 gebieden, die actief worden gemanaged op basis van een aantal vastgestelde indicatoren en mijlpalen. De realisatie daarvan wordt beoordeeld door een onafhankelijke *Implementation Group* die wordt voorgezeten door Curry. Volgens Lord Whitty, staatssecretaris belast met landbouw en Sir Donald Curry, is de implementatie van de algehele *food and farming* strategie goed op koers. Volgens beiden zijn de eerste tekenen - één jaar na aanvaarding van de strategie - van een 'meer winstgevende, meer diverse, meer marktgerichte en meer milieubewuste agrarische sector' duidelijk te zien. Op de meeste actiepunten is vooruitgang geboekt. Desondanks moet de implementatie van deze hervorming in 2005 niet onderschat worden en levert dat proces nog de nodige uitdagingen op.

De grootste tegenvaller tot nu toe is de nog niet tot stand gekomen aanpassing van de supermarktgedragscode; deze moet de verhoudingen tussen de (inkopende) supermarkten en de (verkopende) kleine agrarische bedrijven beter regelen. Een dergelijke regeling is voor de agrarische ondernemers van groot belang in tijden waarin de zekerheden van het GLB gaan wegvallen (LBA, 2004).

De overheid is niet als enige verantwoordelijk voor een duurzame ontwikkeling van de veehouderij. Private partijen in de sector moeten hun eigen verantwoordelijkheid nemen. Dit is ook een politiek doel in het kader van het streven dat de overheid van regelaar naar facilitator gaat (Curry rapport, 2002; toelichting Defra, februari 2004).[1] Een voorbeeld van deze meer faciliterende rol is te vinden in East Anglia. Hier is een ontwikkeling waarneembaar richting extensieve grootschalige veehouderijen. East Anglia is een toeristengebied met graasgebieden waar op grote schaal zoogkoeien gehouden worden. De veehouders in dit gebied hebben in dialoog met de dierenbescherming (RSPCA), de vogelbescherming (RSPB) en Natuurbescherming regels voor milieuvriendelijk landschapsmanagement vastgesteld (*land management*). De veehouders worden hiervoor financieel ondersteund door de overheid en ze kunnen op grote schaal produceren (toelichting Defra, 2004).

Twee andere voorbeelden van dergelijke private initiatieven betreffen het creëren van een nieuwe structuur voor het inzetten van collectieve middelen, alsmede het formuleren van een strategisch plan voor de varkenssector. MLC heeft in de laatste jaren een nieuwe structuur gecreëerd, waarbij de verantwoordelijkheid van het inzetten van alle collectieve heffingen neergelegd wordt bij de bij MLC aangesloten instanties: BPEX (*British Pig Executive*, EBLEX (*English Beef and Lamb Executive*), HCC (*Hybu Cig Cymru/Meat Promotion Wales*) en QMS (*Quality Meat Scotland*) (MLC, 2003). De door *British Pig Executive* opgestelde nota *Road to recovery strategy* richt zich op het verbeteren van de concurrentiekracht en het exploiteren van de markt voor Britse varkens- en varkenskwaliteitsproducten (MLC, 2004a) door het invoeren van een *Industry Strategy for British Pig Health and Welfare* (www.thepigsite.com). Het ontwikkelde strategisch plan is gericht op het voorkomen van een verdere achteruitgang van de varkenshouderij in het Verenigd Koninkrijk. Belangrijke knelpunten daarbij zijn de slechte gezondheidsstatus en de matige rendabiliteit van de verwerkende industrie. Deze strategie is mede op basis van *The Animal Health and Welfare Strategy* van Defra, ontwikkeld.

Little Red Tractor is ook een initiatief vanuit de markt dat reeds in 1999 is opgestart. De *British Farm Standards* zijn door de NFU in het leven geroepen om tegemoet te komen aan de wens van het Britse winkelend publiek ten aanzien van voedsel. Dit publiek wil namelijk een makkelijk en goed herkenbaar symbool dat de mensen verzekert dat het voedsel geprodu-

[1] Defra houdt vanuit haar rol als facilitator periodiek bijeenkomsten met ketenpartijen, maar ook met maatschappelijke organisaties als de vogelbescherming, de dierenbescherming en de *National Trust*. Bij voorgenomen wetswijzigingen zet Defra deze consultatieronden in. Via een publiekelijk toegankelijke website kan dan input worden geleverd op het betreffende onderwerp. Iedereen kan reageren, maar wordt ook persoonlijk aangeschreven als Defra denkt dat het een partij is die belang heeft bij het onderwerp.

Een ander voorbeeld met betrekking tot consultatieronden betreft het vaststellen van duurzaamheidindicatoren. Hierbij is consult gevraagd aan onder andere de Britse industrie, Greenpeace, 'Friend of Earth' en FNU. Er zijn gedurende drie jaren discussies en consultaties geweest tussen Defra en alle stakeholders om op macro economisch niveau indicatoren vast te stellen voor duurzaamheid. Zie ook de Defra website www.defra.gov.uk/environment/sustainable/ en de website van de overheid over duurzaamheid www.sustainable-development.gov.uk. Op deze laatste website is op 21 april 2004 een consultatieronde aangekondigd die de basis moet leveren voor vernieuwde acties om meer duurzame ontwikkeling te kunnen bereiken. Tevens is in maart 2004 het (jaarlijkse) review rapport door de overheid uitgebracht, waarin de progressie van het Verenigd Koninkrijk op de 15 hoofdindicatoren voor duurzame ontwikkeling - die samen de 'quality of life' barometer vormen - is geëvalueerd. Over het totaal genomen laten de indicatoren een vooruitgang zien op de drie P's van duurzame ontwikkeling (www.sustainable-development.gov.uk).

ceerd is volgens 'onafhankelijk gecontroleerde standaarden'. De standaarden[1] hebben betrekking op aspecten als de zorg voor het landschap, hygiëne op bedrijven, voedselveiligheid, het voer dat dieren krijgen en dierenwelzijn. Het symbool van deze Britse Boerderij Standaarden is een kleine rode tractor en staat daarom bekend als de *Little Red Tractor*. Tesco en andere grote supermarktketens in het Verenigd Koninkrijk hebben zich gecommitteerd aan dit NFU-tractorlogo, wat staat voor producten van Britse bodem, om zo de Britse boer te ondersteunen. *Buy British* is namelijk een belangrijk aankoopargument en speelt een grote rol bij grootwinkelbedrijven. Men geeft de voorkeur aan producten van Britse bodem. Sommige grootwinkelbedrijven gaan daarin verder dan anderen (Meeusen, Smid en Nienhuis, 2002). Naast deze kwaliteitsgaranties van de *Little Red Tractor* zijn er ook nog de kwaliteitsgaranties die gegeven worden door *Food from Britain* (www.foodfrombritain.com) en *Freedom Food* (van de RSPCA en met name op gebied van dierenwelzijn) (www.freedomfood.co.uk). Echter, van al deze drie kwaliteitsgaranties voor veilig Brits geproduceerd voedsel, zijn maar weinig Britten op de hoogte (LBA, 2003).

2.5 Samenvatting van thema's en initiatieven

Voedselveiligheid en dierenwelzijn worden door de ondervraagde stakeholders in het Verenigd Koninkrijk als dé thema's voor de veehouderij gezien. Voedselveiligheid wordt nagenoeg unaniem als een zeer belangrijk thema beschouwd. Tesco en Defra beschouwen het als het belangrijkste thema. Ook dierenwelzijn wordt door alle partijen genoemd. Over het belang ervan wordt echter verschillend gedacht. In het Verenigd Koninkrijk wordt de markt door de meeste stakeholders gezien als het meest geëigende instrument om dierenwelzijn te stimuleren. Transparantie en verdelingsvraagstukken zijn alleen door de NFU, MLC en RSPCA genoemd. Deze partijen vinden dit wel zeer belangrijke thema's. De locale omgeving, afval en transport worden wel door meerdere partijen genoemd, maar zeker niet unaniem, en beoordeeld als zijnde minder belangrijk.

Relevante duurzaamheidinitiatieven aangaande de veehouderij in het Verenigd Koninkrijk zijn de instelling van de Curry Commissie en het daaruit voortvloeiende Curry-rapport *Farming and Food: a sustainable future*. Op basis van dit rapport zijn het Defra-rapport *The strategy for Sustainable farming and food. Facing the future* en het Defra-rapport *The Animal Health and Welfare Strategy* geformuleerd. Dit heeft onder andere geleid tot de ontwikkeling en implementatie van het *Entry Level Scheme* (ELS). Een aanpassing van de supermarktgedragscode is niet tot stand gekomen.

Daarnaast zijn een aantal private initiatieven tot stand gekomen. Zo is voor de varkenssector de *British Pig Health and Welfare Strategy* ontwikkeld. Deze strategie vormt een sleutelelement in de nota van MLC, *Road to recovery strategy*. Tevens is naar aanleiding van het CurryRapport de *Red Meat Industry Forum* opgezet. Doel van dit forum is de concurren-

[1] De *Assured Food Standard's* (AFS) stelt de set van productiestandaards vast waaraan het product moet voldoen. AFS werkt met een aantal verschillende *assurance schemes* die opereren in de verschillende sectoren. AFS wordt geleid door een bestuur dat bestaat uit een vertegenwoordiging van een aantal onafhankelijke bestuurders, die uit de detailhandel en voedingsmiddelenindustrie komen. Daarnaast zitten er in het bestuur vertegenwoordigers van de academische wereld, de consumenten en het milieu. Ook de *Royal Society for the Protection of Birds* (RSPB) maakt deel uit van het AFS bestuur (www.littleredtractor.org.uk).

tiekracht van agrarische ketens te verbeteren, het concept van *business performance benchmarking* richting participerende ondernemingen in te bedden en consumenteneisen naar producenten en verwerkers te communiceren. Andere relevante initiatieven zijn onder andere *land mangement in East Anglia* en de *Little Red Tractor* van de NFU.

3. Stand van zaken veehouderij Duitsland

3.1 Inleiding

Dit hoofdstuk geeft de opvattingen weer van stakeholders uit het (landbouw)bedrijfsleven, overheid en maatschappelijke organisaties in Duitsland over de veehouderij. De stakeholders zijn gevraagd hun opvattingen te geven betreffende thema's die volgens hen in de veehouderij spelen. Daarbij wordt nagegaan of en in hoeverre deze opvattingen door meerdere actoren worden gedeeld. Tevens werd aan de stakeholders gevraagd welke initiatieven, gericht op perspectiefverbetering van de veehouderij, door hen relevant werden geacht. Deze initiatieven worden kort omschreven.

Voor dit hoofdstuk is gebruikgemaakt van rapporten, jaarverslagen van en interviews met vertegenwoordigers van het *Deutscher Bauernverband* (DBV), de *Fördergemeinschaft für Nachhaltige Landwirtschaft* (FNL)[1], het *Bundes Ministerium für Verbrauchersschutz, Ernährung und Landwirtschaft* (BMVEL), de *Verbraucherzentral Bundesverband* (vzbv) en de *Tierschutzbund*.

Na een korte schets van de economische achtergrond (3.2) wordt in dit hoofdstuk ingegaan op de door de stakeholders genoemde *Planet*- en *People*-thema's die in de Duitse veehouderij een rol spelen (3.3), gevolgd door een beschrijving van enkele relevante initiatieven gericht op perspectiefverbetering van de veehouderij in Duitsland (3.4). Het hoofdstuk sluit af met een samenvatting (3.5).

3.2 Economische achtergrond

De intensieve veehouderij in Duitsland bevindt zich met name in het westen, in de deelstaten Nordrhein Westfalen en Niedersachen. In Baden-Württemberg is een sterke concentratie intensieve melkveehouderijen. In Oost-Duitsland bevinden zich nog wel grote bedrijven - echter minder geconcentreerd. Duitsland wordt gekenmerkt door de gelijktijdige aanwezigheid van grotere intensieve veehouderijen in West-Duitsland, naast veel kleinere gemengde landbouwbedrijven, vooral in het zuiden van Duitsland. Deze kleinere bedrijven verdwijnen langzamerhand; de grote bedrijven nemen in omvang toe (BMVEL, 2002; toelichtingen Windhorst, oktober 2003; Landbouwersbond Mecklenburg-Vorpommern, oktober 2003; LNV-Bureau Berlijn, december 2003; BMVEL februari 2004; DBV, februari 2004).

Ten aanzien van de hervormingen van het gemeenschappelijke landbouwbeleid heeft Duitsland net als het Verenigd Koninkrijk gekozen voor volledige ontkoppeling. Duitsland heeft gekozen voor een overgang naar een toeslag op alle hectares, met verschillende tijdspaden voor de verschillende sectoren, waarbij de volledige overgang van alle sectoren in 2013

[1] FNL is een belangenorganisatie voor duurzame landbouwbedrijven www.fnl.de. Zie ook EISA (European Initiative for Sustainable Development in Agriculture: www.sustainable-agriculture.org.

volbracht moet zijn. Volgens BMVEL maakt deze hervorming een eerlijkere inkomensverdeling mogelijk, en geeft het de landbouwers in Duitsland ruimte voor een meer marktgerichte productie. De hervorming draagt ook bij aan het garanderen van voedselveiligheid, milieu en dierenbescherming (BMVEL, 2004b). Als gevolg van de hervorming van het EU-landbouwbeleid zal de landbouw in Duitsland veranderen, maar hoe dit concreet zal uitwerken is vooralsnog niet duidelijk. Naar verwachting zullen in de rundveehouderij door de afbouw van subsidies de 'grootste klappen vallen' (toelichtingen DBV en BMVEL, februari 2004).

3.3 Planet en People gerelateerde thema's

DBV - dierenwelzijn, voedselveiligheid en waarden & normen

Het *Deutscher Bauernverband* (DBV) heeft de 18 *Landesbauernverbände* als lid en de individuele landbouwers zijn vervolgens lid van deze *Landesbauernverbände*. In West-Duitsland is zo goed als iedere boer lid, in Oost Duitsland de helft. Het DBV zorgt ervoor dat de stem van de boer gehoord wordt in de politiek en verleent diensten, onder andere op fiscaal en sociaal-economisch gebied. Het DBV streeft perspectiefverbetering voor haar leden na door politieke belangenbehartiging in de *Bundesländer* en op (inter)nationaal niveau. Het zwaartepunt komt daarbij meer en meer te liggen op de marktgerichtheid van de landbouw en het garanderen van voedselveiligheid (www.bauernverband.de/aufgaben_ziele.html).

De financiële bijstand door de regering aan boeren voor hun pensioen- en ziektekostenverzekering is in Duitsland een zwaarwegend thema. Ongeveer 70% van de geldmiddelen uit de begroting van BMVEL is bestemd voor ziektekosten en pensioenen voor boeren. Dit percentage is volgens sommigen te hoog. In het verleden heeft Duitsland heel veel boeren gehad, die nu allemaal met pensioen gaan of al met pensioen zijn.

Volgens het DBV speelt het thema milieu in Duitsland niet zo sterk als in Nederland. Hierbij gaat het met name om mest in relatie tot de kwaliteit van het grondwater. Dat speelt vooral in de intensieve gebieden in West Duitsland. Daartoe heeft Duitsland een decentrale aanpak ontwikkeld. Met deze decentrale aanpak, gekoppeld aan een sterke betrokkenheid van lokale bestuurders, lijkt de mestproblematiek beheersbaar te zijn. Het bedrijfsleven en onderzoek proberen oplossingen te vinden. Denk bijvoorbeeld aan het gebruik van vloeibare mest om biogas te produceren (LBA, 2000; toelichting DBV, februari 2004).

Een belangrijker thema dan kwaliteit van het grondwater is volgens het DBV dierenwelzijn. Het DBV behartigt de belangen van de veehouders in het overleg met het Ministerie van Consumentenbescherming, Voeding en Landbouw (BMVEL) over de wetgeving inzake dierenwelzijn. Het standpunt van het DBV ten aanzien van het afschaffen van de legbatterijsystemen in de pluimveesector is dat de wet voor 'Tierschutz' en de normen die door de EU zijn opgesteld, gelden. Het DBV vindt wel dat voorkomen moet worden dat de goedkopere legbatterijeieren uit andere landen geïmporteerd worden. Het probleem is volgens het DBV dat de burger een beeld heeft van de legbatterijkip als een kaalgeplukte kip in een klein hok, maar dat de consument aan de andere kant prijs het zwaarst laat wegen.

In het kader van voedselveiligheid en consumentenbescherming noemt het DBV het *Qualität und Sicherheit*-systeem (QS). Het DBV is een van de 6 leden van deze maatschap (toelichting DBV, februari 2004).

Het DBV geeft aan dat voor de veehouderij in Duitsland de volgende milieuthema's en sociale thema's een belangrijke rol spelen: dierenwelzijn, voedselveiligheid en waarden & normen (emancipatie, respect voor mensenrechten, voorkomen van gedwongen en kinderarbeid en verdeling van welvaart) (toelichting DBV, juni 2004).

vzbv - transparantie, voedselveiligheid, arbeidsomstandigheden, dierenwelzijn en materialen

De *Verbraucherzentrale Bundesverband* (www.vzbv.de) is een invloedrijke organisatie. Ze voert reeds jaren consumentenonderzoek uit en is pleitbezorger van transparantie in voedingsketens. Het beleid van Minister Künast van Landbouw ten aanzien van *Verbraucherschutz* past ook goed in de strategie en doelstelling van de Consumentenbond (toelichtingen LNV-Bureau Berlijn, december 2003 en DBV, februari 2004). Het vzbv geeft aan dat voor de veehouderij in Duitsland de volgende milieu en sociale thema's - in afnemende volgorde van belangrijkheid - een rol spelen: transparantie, voedselveiligheid, arbeidsomstandigheden, dierenwelzijn en materialen (toelichting vzbv, juni 2004).

FNL[1]

De *Fördergemeischaft für Nachhaltige Landwirtschaft* (FNL) heeft een breed spectrum aan leden vanuit de agrarische sector. De FNL stelt dat naast een legaal raamwerk voor veehouderij in Duitsland, een primaire focus bij richtlijnen zou moeten liggen zodat partijen naar hun eigen situatie beslissingen kunnen nemen. De FNL definieert duurzaamheid (3P's) zodanig dat landbouwers hun bedrijf kunnen continueren, de natuur en het milieu behouden blijven en de consument voldoende gezonde en hoge kwaliteitsproducten aangeboden kan worden.

Ten aanzien van de wet op verbod van legbatterijen in 2006, is de FNL van mening dat productiecapaciteit nu al gedeeltelijk verschuift naar onder andere Polen en andere Oost-Europese landen. Als gevolg daarvan zullen batterijeieren geïmporteerd worden uit Oost Europese landen. In het kader van het streven naar duurzame ontwikkeling vindt de FNL een dergelijke ontwikkeling ongewenst.

Dierenbescherming (voor FNL één onderdeel van de *Planet*-component van duurzame ontwikkeling) is een belangrijk aspect, maar het is niet het enige aspect volgens de FNL. Het is een van de drie dimensies van een duurzame ontwikkeling. Er zijn ook *People* en *Profit*-aspecten aan duurzaamheid verbonden, zoals de economische situatie van de veehouder en sociale aspecten als arbeidsomstandigheden, de leefbaarheid in landelijke gebieden, algemene acceptatie van agrarische productie enzovoort.

BMVEL - voedselveiligheid, dierenwelzijn & arbeidsomstandigheden en milieu

In januari 2001 werd het *Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten* (BML) gereorganiseerd tot het *Bundesministerium für Verbraucherschutz, Ernährung und*

[1] De FNL heeft geen prioritering van thema's aangegeven.

Landwirtschaft (BMVEL), oftewel het Ministerie voor Consumentenbescherming, Voeding en Landbouw. Het nieuwe ministerie en dus ook Minister Künast kreeg de bescherming van consumenten als extra beleidsveld. Met de uitbreiding van de ministeriële verantwoordelijkheid met het thema *Verbraucherschutz* en met de oprichting van het instituut voor *Risikobewertung* in 2002, is volgens BMVEL een belangrijke stap gezet richting verdere verduurzaming (BMVEL, 2003a).

Tot nu toe was het Duitse landbouwbeleid gericht op de productiekant. Door de hervorming van het gemeenschappelijke landbouwbeleid en de toenemende concurrentie uit landen als Thailand en Brazilië zal de landbouw in Duitsland gaan veranderen, alhoewel het moeilijk is in te schatten op welke wijze en in welk tempo. Daarnaast constateert BMVEL dat de handel c.q. retail steeds internationaler wordt, waarbij deze multinationals nauwelijks tot geen rekening houden met de boeren en Duitsland als herkomstland.

BMVEL is van mening dat de hervormingen van de pensioensverzekering en de wettelijke ziektekostenverzekering in het jaar 2003 er aan bijdragen het pensioen en de ziektekostenverzekering van landbouwers financieel draagbaar te houden. Ook voor 2004 houdt BMVEL vast aan een agro-sociaal verzekeringssysteem (BMVEL 2004b).

In Duitsland bestaat volgens BMVEL sterke weerstand tegen industrialisering van de landbouw bij maatschappelijke organisaties én bij landbouworganisaties zelf. Met name diertransport kwam in het midden van de jaren negentig in het brandpunt van de belangstelling. Varkenspest en de BSE-crisis versterkten dit proces. Dit heeft er toe geleid dat op 1 augustus 2002 de rechten van het dier opgenomen zijn in de grondwet. Dit amendement is geïnitieerd door BMVEL, ondersteund door een lobby van de *Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland* (BUND), *World Wide Fund for Nature* (WWF) en *Deutscher Tierschutzbund* (Duitse Dierenbescherming). Tevens is in 2002 een nieuw onderzoeksinstituut opgezet voor dierenbescherming en veehouderij (BMVEL, 2002; Deutscher Bundestag 2003).

Duitsland bekleedt binnen Europa een koploperspositie wat betreft dierenwelzijnseisen. Overeenkomstig de *Legehennenverordnung* van 13.3.2002 is de legbatterij met ingang van 1 januari 2007 in Duitsland verboden. Daarmee loopt Duitsland ver voor de Europese muziek uit. De oppositie en de sector hebben forse kritiek op de Duitse *Alleingang* die verder gaat dan de EU, waar dit verbod pas vanaf 2011/12 verboden is. Mede naar aanleiding van het rapport *Dokumentation zu den Auswirkungen der ersten Verordenung zur Änderung der Tierschutz-Nutztierhaltungsverordenung auf die deutsche Legehennenhaltung und Eierproduktion* (Jacobs en Windhorst, 2003) is de discussie rondom het afschaffen van het batterijsysteem in 2004 weer actueel. De wetgevingsprocedure rondom de varkenshouderijverordening biedt een juridische mogelijkheid de legbatterij weer ter discussie te stellen, dit omdat beide verordeningen onder een gezamenlijke koepelverordening vallen. De varkenshouderijverordening wordt daarbij door de sector en deelstaten als drukmiddel gebruikt. Vanwege de hoge symboolwaarde lijkt het echter niet voor de hand te liggen dat het verbod op de legbatterij wordt teruggedraaid.

Ook ten aanzien van de varkenshouderij is er anno 2004 een discussie gaande hoe hoog Duitsland met zijn normen moet gaan zitten: op het niveau van de EU (*level playing field*) of zoals BMVEL bij de leghennen wil, erboven. Het is BMVEL en de deelstaten niet gelukt overeenstemming te bereiken over een nieuw systeem in de pluimveehouderij. Op de *Agrarministerkonferenz* (bijeenkomst van de landbouwministers van bond en deelstaten) van 8 oktober 2004 presenteerde Minister Künast een voorstel dat door de meerderheid van de deel-

staten als onacceptabel van de hand werd gewezen. Duitsland is met betrekking tot een te bereiken overeenstemming over een nieuw systeem in de pluimveehouderij weer terug bij af (LNV-Bureau Berlijn, oktober 2004).

Een belangrijk punt vindt BMVEL ook de globalisering van de wereldhandel. Bijvoorbeeld met de vogelpest in Thailand, wat betekent dit voor de gezondheid en wat gaat er nu gebeuren? Een open vraag voor BMVEL is bijvoorbeeld ook of in Duitsland niet voor andere systemen in plaats van de systemen in de intensieve veehouderij moeten worden gekozen, vanwege de enorme gevoeligheid van deze intensieve systemen voor crises op gebied van dierziektes.

Belangrijk is volgens BMVEL het implementeren van kosteneffectieve QS-systemen, analoog aan initiatieven in Denemarken en Nederland. Dit draagt namelijk bij aan een sterkere positie op de afzetmarkt. Met zulke systemen kunnen volgens BMVEL kansen worden gecreëerd en kunnen in de toekomst alleen nog gecertificeerde producten op de markt komen. BMVEL geeft aan dat voor de veehouderij in Duitsland de volgende milieuthema's en sociale thema's - in afnemende volgorde van belangrijkheid - een rol spelen: voedselveiligheid, dierenwelzijn & arbeidsomstandigheden (werden even belangrijk gevonden) en milieu (de Planet component in zijn geheel) (toelichting BMVEL, mei 2004).

Tierschutzbund - dierenwelzijn, fauna, transparantie, voedselveiligheid en milieu management

Een andere afweging van de belangen van mensen, dieren en de natuur en de praktische inzet voor het welzijn van alle dieren zijn de meest urgente opdrachten van de Duitse dierenbeschermingsbond.

De Duitse *Tierschutzbund* geeft aan dat voor de veehouderij in Duitsland de volgende milieuthema's en sociale thema's - in afnemende volgorde van belangrijkheid - een rol spelen: dierenwelzijn, fauna, transparantie, voedselveiligheid en milieumanagement (toelichting Duitse *Tierschutzbund*, juni 2004).

3.4 Relevante initiatieven

De Duitse nationale overheid heeft in 2002 een strategie ontwikkeld voor duurzame ontwikkeling van de landbouw. Voortvloeiend daaruit is het afstemmen van de landbouw en de voedingsmiddelenproductie op de principes van duurzaamheid bestempeld tot de kern van het nationale landbouwbeleid. Een veelzijdige multifunctionele landbouw, kwaliteitslabels met uitdrukkingskracht, regionale initiatieven, het benutten van de economische potenties van landelijke gebieden, deze dragen alle bij aan waardecreatie. De bescherming en het behoud van de natuur en het landschap zijn een wezenlijk element van een duurzame ontwikkeling en bevatten als dienstverlening in principe aanzienlijke economische perspectieven. De biologische landbouw wordt vanwege haar voortrekkersrol voor een duurzaam grondbeheer, met het in 2002 gestarte nationale programma voor biologische landbouw verder ontwikkeld (BMVEL, 2003a). BMVEL geeft daarnaast aan dat zij begin 2004 een notitie heeft geschreven over de toekomst van de veehouderij, dit document ligt 'ter beoordeling' bij de

wetenschappelijke *Beirat* (wetenschappelijk adviesorgaan van BMVEL) (toelichting BMVEL, februari 2004).

De meerwaarde van duurzaam voortgebrachte voedingsproducten is in Duitsland een top issue. De discussie vindt echter plaats tegen de achtergrond van een kwakkelende economie en een koopkracht die zwaar onder druk staat. De prijs is voor de Duitse consument het beslissende aankoopcriterium. De prijsvechters Aldi, Lidl en Plus profiteren hiervan terwijl de rest van de levensmiddelenhandel duidelijke omzetdalingen voor lief moet nemen. Künast heeft begin 2003 een poging gewaagd om via een wetsvoorstel de macht van de discounters aan banden te leggen. Zij verweet de discounters met hun scherpe prijsacties voor een sterke prijsdruk bij voeding te zorgen, waardoor het prijsverschil met duurzame levensmiddelen te groot zou worden. Door middel van een herziening van de mededingingswet wilde zij vastleggen wat supermarkten wel en niet mogen doen met prijsacties. Dat werd haar niet in dank afgenomen. Men verweet haar de markteconomie op z'n kop te willen zetten en de consument het recht op prijsbewust inkopen te ontnemen. Bondskanselier Schröder stelde vervolgens:

"Es ist zwar richtig, die Qualität von Lebensmitteln zu sichern. Ob es dazu gesetzliche Massnahmen bedarf, wage ich zu bezweifeln. Die bedingungen für preisbewußtes Einkaufen müssen bestehen bleiben." Einde wet, einde verhaal! (Toelichting LNV-Bureau Berlijn, oktober 2004).

In Duitsland is er nauwelijks sprake van enig publiek debat over de toekomst van de Intensieve veehouderij. Publieke debatten zijn in Duitsland sowieso een relatief onbekend fenomeen. Het onderwerp zelf (los van de vraag in welke vorm hierover gediscussieerd wordt) zal echter wel een steeds grotere rol gaan spelen. Men beschouwt de ontwikkelingen in Nederland wat dat betreft als een voorbode van een trend die met enige vertraging ook in Duitsland zal plaatsvinden (toelichting BMVEL, februari 2004).

In oktober 2001 ging het door Nederland geïnitieerde project *Future of Food* van start. BMVEL nam deel aan dit project met al hun mogelijke kennis en kunde (toelichting BMVEL, februari 2004). Middels een rondetafelconferentie vond de aftrap plaats van een dialoog - grotendeels gevoerd via internet - over de toekomst van de land- en tuinbouw in Duitsland en Nederland. Voor wat betreft de veehouderij ging het onder andere om de vraag hoe om te gaan met ethiek in relatie tot veehouderij. Het debat werd eind november 2001 afgesloten (www.future-of-food.nl). *Future of food* wordt door BMVEL gezien als een verdere bouwsteen voor beleid c.q. om verandering teweeg te brengen (toelichting BMVEL, februari 2004).

In maart 2002 vond het congres *Agrarwende in der Nutztierhaltung* plaats. De onderwerpen waren: (1) een veehouderij die recht doet aan het dier, (2) een veehouderij die recht doet aan het milieu, (3) economische gevolgen van een dier- en milieuvriendelijke veehouderij en tot slot (4) een dier- en milieuvriendelijke veehouderij en consumentenbescherming.[1] Minister Künast haalde in de toespraak het rapport van de commissie Wijffels *Toekomst voor de veehouderij* aan en stelde dat Duitsland eenzelfde doel moest hebben: BMVEL pleit voor hoge kwaliteit met meer dier- en milieubescherming. Anders staat volgens BMVEL Duitsland met lege handen aangezien de discountproducten uit derde landen komen en de eerste klas

[1] Sprekers waren onder andere Minister Künast en Staatssecretaris Müller van BMVEL, de president van de Duitse Tierschutzbund, de vice-president van de DBV, de landbouwpolitieke spreker van de BUND en dergelijke.

producten - speciaal geproduceerd onder diervriendelijke productieomstandigheden - uit Nederland en Denemarken. De *Deutsche Tierschutzbund*, de *Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland* (BUND), de *Verbraucherzentrale Bundesverband* (vzbv) en de *Schweisfurth-Stiftung* hebben gezamenlijk een *Allianz für Tiere in der Landwirtschaft* in het leven geroepen. Zij presenteerden zich tijdens het congres voor het eerst aan een breder publiek. Zij willen onder andere:

- ontwikkeling van dier- en milieuvriendelijke houderijsystemen;
- de consument informeren over ethische aspecten van dierlijke voedingsmiddelen;
- minder vlees in de dagelijkse levensmiddelenconsumptie;
- ontwikkeling van een biologische en regionale productie van levensmiddelen.

De Alliantie geeft tevens tekortkomingen aan van het ontwerp van het *Kuratorium für Technik und Bauwesen in der Landwirtschaft* (KTBL)[1] voor de *Beste verfügbare Technik*.

Begin 2001 heeft Minister Künast in een regeringsverklaring aangekondigd dat er twee nieuwe kwaliteitslabels komen.[2] *Qualität und Sicherheit* (QS) is een van de systemen die twee jaar geleden in het leven zijn geroepen. QS is geïnitieerd door het bedrijfsleven en is een vrijwillig systeem (bovenwettelijk) en is qua inhoud vergelijkbaar met het Nederlandse IKB. Een verschil is onder andere dat QS op meer producten betrekking heeft, dan alleen het vlees. Het QS-systeem is gestart voor vlees en vleesproducten en zal in de toekomst ook voor andere voedingsmiddelen omgezet worden. QS wordt gezien als een kwaliteitssysteem met potenties (toelichting LNV-Bureau Berlijn, oktober 2004). QS houdt in het kort in (toelichting QS, oktober 2003; www.q-s.info/):

- het QS-systeem streeft voedselveiligheid na;
- aan het QS-systeem nemen alle schakels van de kolom deel;
- QS is een transparant, open en dynamisch systeem;
- er is een curatorium waarin partijen uit alle geledingen deelnemen.[3]

In juli 2002 is door BMVEL het document *Zukunft der Tierhaltung* uitgebracht. Aan dit document hebben deskundigen van BMVEL en FAL (www.fal.de) gewerkt. Dit document heeft als doel de discussie over 'de toekomst van de veehouderij in Duitsland' te voeden. Het streefbeeld dat voor de veehouderij is neergezet, is dat er 'in het jaar 2010 een economisch,

[1] Dit instituut houdt zich onder andere bezig met de technische kant van veehouderij. Het instituut wordt gefinancierd door BMVEL (www.ktbl.de).

[2] Naar aanleiding van onder meer de EU/VO 178 zal het vanaf januari 2005 zo zijn dat de overheid eindverantwoordelijkheid is voor de voedselveiligheid, maar dat ook het bedrijfsleven verantwoordelijkheid voor de veiligheid van de producten draagt. In Duitsland zal er zowel een zelfcontrole door het bedrijfsleven plaatsvinden, als een ambtelijke controle door de overheid. De overheidscontrole richt zich op het product, zodra dat op de markt is en steekproefsgewijs op de bedrijven en de productie. Alleen 'toezicht op controle' is er dus niet. Maar als een firma een goed kwaliteitssysteem heeft, zal deze minder vaak gecontroleerd worden, omdat er dan minder risico op fouten bestaat. De ambtelijke controles hebben een risico georiënteerd karakter (zo zal men een bedrijf controleren als een terughaalactie van een product heeft plaatsgevonden).

[3] De compagnons van QS Qualität und Sicherheit GmbH zijn: Deutscher Raiffeisenverband e.V. (DRV) für die Futtermittelindustrie, Deutscher Bauernverband e.V. (DBV) für die Landwirtschaft, Verband der Fleischwirtschaft e.V. (VDF) für Schlachtung /Zerlegung, Bundesverband der Deutschen Fleischwarenindustrie e.V. (BVDF) für die Fleischwarenindustrie, Handelsvereinigung für Martkwirtschaft (HfM) für die Lebensmittelhandel en de CMA Centrale Marketing-Gesellschaft der Deutschen Agrarwirtschaft mbH.

ecologisch en sociale duurzame keten vanaf de productie en verwerking van planten- en dierlijke producten tot en met de afzet en consumptie bestaat'.

De *Deutsche Landwirtschaft Gesellschaft* (www.dlg.org) bestaat vooral uit voorlopers: zij willen nadenken over andere systemen, andere wegen enzovoort. Andere belangenorganisaties hangen meer traditionele visies aan: 'waarom kunnen we niet massa productie behouden en een QS systeem hebben' (toelichting BMVEL, februari 2004). Door de *Deutsche Landwirtschaft Gesellschaft* zijn ook verschillende workshops over de toekomst van de veehouderij georganiseerd. In hun jaarlijkse congres in januari 2003 kwam het onderwerp *Landwirte und Gesellschaft: wie sieht die Zukunftsvision junger Tierhalter aus?* aan bod (www.dlg.org/de/landwirtschaft/jungedlg/wintertagung.html). De toekomst van jonge veehouders ziet er daarin als volgt uit: zelfbewust, verantwoordelijkheid en offensief. Ze zien zich als professionelen met verantwoording tegenover de maatschappij en dier.

3.5 Samenvatting van thema's en initiatieven

De belangrijkste thema's op het gebied van de veehouderij in Duitsland volgens de verschillende partijen zijn voedselveiligheid, dierenwelzijn en transparantie. Daarnaast zijn arbeidsomstandigheden, biodiversiteit, lucht en water genoemd als belangrijke thema's. De thema's voedselveiligheid en dierenwelzijn worden het vaakst genoemd. Het thema voedselveiligheid wordt door BMVEL het belangrijkste gevonden, de andere ondervraagde partijen noemen dit thema ook, echter niet als belangrijkste. Het recht van de consument op prijsbewust inkopen wordt in Duitsland echter belangrijker gevonden dan initiatieven gericht op het stimuleren van een duurzame productie en consumptie van voedsel.

Belangrijke initiatieven aangaande de veehouderij in Duitsland zijn opname van de rechten van het dier in de grondwet, het congres *Agrarwende in der Nutztierhaltung* en de *Allianz für Tiere in der Landwirtschaft*. Daarnaast geeft het in 2002 door BMVEL gepubliceerde *Zukunft der Tierhaltung* een streefbeeld voor de veehouderij in het jaar 2010. Het kwaliteitsgarantiesysteem *Qualität und Sicherheit* (QS) is in 2001 in het leven geroepen.

4. Stand van zaken veehouderij Frankrijk

4.1 Inleiding

Dit hoofdstuk geeft de opvattingen weer van stakeholders uit het (landbouw)bedrijfsleven, overheid en kennisinstellingen in Frankrijk over de veehouderij. De stakeholders zijn gevraagd hun opvattingen te geven betreffende thema's die volgens hen in de veehouderij spelen. Daarbij wordt nagegaan of en in hoeverre deze opvattingen door meerdere actoren worden gedeeld. Tevens werd aan de stakeholders gevraagd welke initiatieven, gericht op perspectiefverbetering van de veehouderij, door hen relevant werden geacht. Deze initiatieven worden kort omschreven.

Voor dit hoofdstuk is gebruikgemaakt van rapporten, jaarverslagen van en interviews met vertegenwoordigers van de *Fédération Nationale des Syndicats d'Exploitants Agricoles* (FNSE-A), retailer Carrefour, het *Ministère de l'Agriculture, de l'Alimentation, de la Pêche et des Affaires Rurales* (MAAPAR) en de kennisinstelling *Institut de l'Elevage*.

Na een korte schets van de economische achtergrond (4.2) wordt in dit hoofdstuk ingegaan op de door de stakeholders genoemde *Planet* en *People* thema's die in de Franse veehouderij een rol spelen (4.3), gevolgd door een beschrijving van enkele relevante initiatieven gericht op perspectiefverbetering van de veehouderij in Frankrijk (4.4). Het hoofdstuk sluit af met een samenvatting (4.5).

4.2 Economische achtergrond

De intensieve veehouderij (melkvee, varkens en pluimvee) is met name in de 'Grand Ouest' (West Frankrijk, dat wil zeggen Bretagne, Normandië en het Loire-gebied) geconcentreerd. De extensieve veehouderij (rundvleesproductie en schapenhouderij) bevindt zich grotendeels in het *Massif Central* en de berggebieden (Alpen en Pyreneeën) (FNSEA, maart 2004).

De hervorming van het gemeenschappelijke landbouwbeleid heeft ingrijpende gevolgen voor de Franse landbouw (toelichtingen MAAPAR, maart 2004; FNSEA, maart 2004; Institut de l'Elevage, mei 2004). Volgens het Institut de l'Elevage (het instituut voor praktijkonderzoek in de veehouderij) zal als gevolg van de ontkoppeling de veehouderijsector worden gekenmerkt door verdergaande schaalvergroting.

Frankrijk heeft gekozen voor 100% koppeling van de zoogpremie (om productiecapaciteit in zogenaamde 'handicapgebieden' te behouden) en 40% koppeling van de slachtpremie voor volwassen runderen (kalverslachtpremie: 100% koppeling, volgens afspraak Frankrijk/Nederland/België). In Frankrijk vreest men dat door de hervorming van het gemeenschappelijke landbouwbeleid kleinere landbouwbedrijven zonder opvolger in de bergachtige gebieden in de Alpen, Pyreneeën en het *Massif Central* zullen stoppen. Het hoeven niet per se de meest ecologisch duurzame bedrijven te zijn die overeind blijven. Men ziet dit als een dilemma (toelichting LNV-Bureau Parijs, januari en oktober 2004). Door het wegval-

len van de veehouderij zullen in deze gebieden bossen de overhand krijgen, terwijl weide- en gebergte gebieden voor toerisme en recreatie sterkere economische dragers zijn. 'Veehouderij is de basisactiviteit, niet alleen voor de melk- en vleesindustrie, maar ook voor het leven op het platteland en toerisme, en daarmee de gehele regionale economie' (Pflimlin et al., z.j.).

4.3 Planet en People gerelateerde thema's

FNSEA - Water, biodiversiteit, transparantie, arbeidsomstandigheden en voedselveiligheid

De *Fédération Nationale des Syndicats d'Exploitants Agricoles* (FNSEA) is de grootste landbouworganisatie in Frankrijk. Op de website van de FNSEA (www.fnsea.fr) staat vermeld dat de FNSEA zich richt op innovaties, verantwoorde en duurzame landbouw.

Met name in West-Frankrijk (Bretagne) is de belasting van het milieu - als gevolg van de concentratie van de intensieve veehouderij - groot. De regionale overheid ondersteunt kleinschalige mestverwerking op het eigen bedrijf (toelichtingen FNSEA, maart 2004 en LNV-Bureau Parijs, januari 2004; Pflimlin et al., z.j.; Meeusen et al., 2003).

Arbeidsomstandigheden in de landbouw is een belangrijk thema in Frankrijk. In Frankrijk geldt een 35-urige werkweek. In de landbouw zijn lange werkweken en niet op vakantie gaan nog steeds normaal, in tegenstelling tot in de rest van de Franse samenleving. Algemeen aanvaarde maatschappelijke normen zullen ook steeds meer gaan gelden in de landbouw (toelichtingen FNSEA, maart 2004 en LNV-Bureau Parijs, januari 2004). Dit leidt voor de korte termijn tot vragen op het gebied van de bedrijfsorganisatie, en voor de lange termijn tot vragen op het gebied van de arbeidsomstandigheden. Er is daarbij immers sprake van een wisselwerking tussen bedrijfsopvolging én arbeidsvoorziening (INRA, z.j.).[1]

Dierenwelzijn is volgens de FNSEA niet de eerste zorg van producenten. Dierenwelzijn krijgt wel steeds meer aandacht, als gevolg van voorgenomen EU regelgeving en activiteiten van de Franse dierenbescherming.[2]

De FNSEA geeft aan dat voor de veehouderij in Frankrijk de volgende milieu en sociale thema's - in afnemende volgorde van belangrijkheid - een rol spelen: grondwaterkwaliteit, biodiversiteit, transparantie (*labelen* en kwaliteitsmerken), arbeidsomstandigheden en voedselveiligheid (toelichting FNSEA, maart 2004).

[1] INRA heeft in partnerschip met het Institut de l'Elevage de methode 'Bilan Travail' ontwikkeld. Hiermee kunnen de verschillende dimensies van het werk gefaseerd geïntegreerd worden (INRA, z.j.)

[2] Maatschappelijke organisaties die het dierenwelzijn hoog in hun vaandel hebben, zijn wel actief in Frankrijk, maar hebben niet zo veel invloed als gelijkgestemde organisaties in Nederland en het Verenigd Koninkrijk. Door de veelal extensieve vorm van het houden van vee - met uitzondering van de intensieve veehouderij in West Frankrijk - doen zich op dierenwelzijngebied niet zulke urgente problemen voor in de ogen van het publiek. Milieu is in Frankrijk een belangrijker thema. Echter, gaandeweg maken ook in Frankrijk meer en meer mensen zich zorgen om dierenwelzijn (toelichtingen Franse Ambassade, januari 2004 en Chupin, maart 2004).

Carrefour[1]

Carrefour richt zich in navolging van het ministerie van landbouw op duurzame ontwikkeling en de drie P's (Profit, Planet en People). Carrefour richt zich daarbij op vijf thema's, te weten:
- de garantie van gezondheid en veiligheid voor haar klanten;
- authenticiteit en smaak;
- een constante kwaliteit van 'grond tot bord';
- ethiek en corporate citizenship;
- goede prijs-kwaliteit verhouding.

Volgens Carrefour wordt milieu als thema steeds belangrijker in Frankrijk. De milieubelasting in Frankrijk is te groot. Behoud van het milieu is daarmee een belangrijk thema.

De Franse consument hecht sterk aan kwaliteit, smaak en herkomst van het product (Meuwissen, 2004). Keurmerken staan in Frankrijk dan ook voor deze waarden. Het Label Rouge, het Certificat de Conformité, het Appellation d'Origine Controlée (AOC) zijn er voorbeelden van (toelichting Carrefour, maart 2004; Tacken et al., 2003; Meeusen et al., 2003).

MAAPAR - lucht, water, milieumanagement, dierenwelzijn, transparantie, verdeling welvaart en lokale omgeving

Het *Ministère de l'Agriculture, de l'Alimentation, de la Pêche et des Affaires Rurales* (MAAPAR), oftewel het Ministerie van Landbouw, Voedsel, Visserij en Rurale Zaken verenigt meerdere doelen die betrekking hebben de mens, de gebieden en de producten. Deze doelen hebben niet alleen betrekking op de agrarische actoren, maar ook op de 62 miljoen consumenten en gebruikers van het platteland. De doelen zijn:
- controle van kwaliteit en voedselveiligheid;
- behoud van omgevingskwaliteit;
- kwaliteit van landbouwonderwijs;
- economische duurzame ontwikkeling van de landbouw en agrobusiness;
- sociaal-economische ontwikkeling van het landelijke gebied.

Het Franse ministerie van landbouw geeft aan dat voor de veehouderij in Frankrijk de volgende milieuthema's en sociale thema's een rol spelen: lucht (kwaliteit en reductie van stankoverlast), water, milieumanagement, dierenwelzijn, transparantie, verdeling welvaart en lokale omgeving (toelichting MAAPAR, augustus 2004).

Institut de l'Elevage

Het *Institut de l'Elevage* is een toonaangevend onderzoeksinstituut in Frankrijk. De missie van het instituut is het op een vernieuwende wijze bijeenbrengen van kennis voor de verschillende veehouderijsectoren en hun ketens.

Het *Institut de l'Elevage* geeft aan dat voor de veehouderij in West Frankrijk de volgende milieuthema's en sociale thema's - in afnemende volgorde van belangrijkheid - een rol

[1] Carrefour heeft geen prioritering van thema's aangegeven.

spelen: waterkwaliteit, lucht (stankoverlast van varkens), afval (be- en verwerking en behandeling van dierlijk mest), transparantie (certificering, *cahier des charges*) en arbeidsomstandigheden (met name voor zuivel). In de gras- en berggebieden spelen de volgende milieuthema's en sociale thema's - in afnemende volgorde van belangrijkheid - een rol in de veehouderij in Frankrijk: instandhouding van de sociaal economische activiteiten, transparantie (kwaliteitsproducten, AOC label), biodiversiteit en lokale omgeving (landschap, natuur, historische gebouwen en recreatie) (toelichting *Institut de l'Elevage*, mei 2004).

4.4 Relevante initiatieven

In Frankrijk is in 2003 door de overheid de *Stratégie nationale de développement durable* gepubliceerd. In dit document is ook de landbouw opgenomen. Het document richt zich voor wat betreft de verduurzaming van de landbouw onder andere op *Agriculture Raisonee* (AR) en biologische landbouw.

Een belangrijke eerste stap was de oprichting in 1993 van FARRE (Forum de l'Agriculture Raisonnée Respectueuse de l'Environment), een initiatief van de sector met als doel een forum voor zowel de landbouwbedrijven, als de toeleverende en verwerkende industrie te creeren. FARRE is inmiddels officieel erkend en telt een groeiend aantal leden, zowel in de primaire als in de verwerkende sector. FARRE is als eerste gestart met het formuleren van een basiseisenpakket voor het beoefenen van duurzame landbouw (Agriculture Raisonnée). Later is een lijst met 98 regels opgesteld op het gebied van onder andere bronnen en wijze van produceren[1] (Feekes, 2002).

Het toenemende aantal initiatieven op het gebied van AR heeft geleid tot de roep om wettelijke bescherming van het begrip *Agriculture Raisonnée* (Van Berkel, 2004). In 2002 is een wet aangenomen ten aanzien van AR. In 2004 komt er een beschikking voor de veehouders vrij waardoor deze aan de gang kunnen volgens het AR-productiesysteem. MAAPAR wil de AR landbouw promoten en heeft als doel gesteld dat 30% van het totaal aantal landbouwbedrijven in Frankrijk in 2008 AR gecertificeerd moet zijn. Het doel is de grote groep conventionele landbouwers om te laten omschakelen naar AR, richting duurzaamheid. Daar-

[1] De 98 punten in het Cahier des Charges - die overeenkomen met de voorwaarden uit de hervorming van het gemeenschappelijke landbouwbeleid (onder andere milieu en dierenwelzijn) - zijn globaal, meer een gemiddelde en niet sectoraal; wel meer dan de conventionele landbouw. Het zijn minimale eisen en de landbouwbedrijven en ketens kunnen zelf kiezen of ze hogere eisen stellen. De 98 punten moeten in de komende jaren meer gepreciseerd worden, want van indicatoren is nog geen sprake. Het Chambre d'Agriculture houdt zich met deze detaillering van het Cahier des Charges onder andere bezig.

AR is een wijze van productie en dus nog niet aan een product gelieerd, wat wel het geval is bij AOC, AB (biologisch) of LR (Label Rouge). De certificering is begin 2004 niet geregeld. Het CNAR (Het Comité Nationale Agriculture Raisonnée is een commissie waarin onder andere de Franse syndicaten, MAAPAR, landbouwers, retail en verwerkers zitting hebben) gaat van de 20 in Frankrijk aanwezige certificeringorganisaties bekijken welke AR mogen certificeren. Deze certificeringorganisaties gaan dan rechtstreeks naar de landbouwondernemingen om te kijken of deze bedrijven in aanmerking komen voor certificering. Een andere weg is dat de Chambre d'Agriculture naar de bedrijven gaat en weer met deze informatie naar de certificeringorganisaties gaat, waardoor deze bedrijven ook gecertificeerd zijn. Voor deze structuur is gekozen omdat sommige regio's willen dat hun certificeringorganisaties zelf de certificering uitvoeren (toelichtingen Chambre d'agriculture, Assemblée Permanente en MAAPAR, maart 2004; www.farre.org).

naast is in 2004 door de Franse minister van landbouw een plan ter bevordering van de biologische landbouw aangenomen.

Door het Institut d'Elevage (www.inst-elevage.asso.fr) is in 2003 een studie gepubliceerd over de gevolgen van de hervorming van het gemeenschappelijke landbouwbeleid. Het betreft *Réforme de la PAC. Le compromis de Luxembourg du 26 juin 2003. Enjeux et premières analyses*. Deze studie wordt door alle ondervraagde partijen gezien als belangrijk, omdat het onder andere de sociaal-economische ontwikkelingen op het platteland en de daaraan verbonden problemen in kaart brengt. In november 2004 is door het instituut tevens het rapport *Réforme de la PAC et production latière: scénarios d'évolution à l'horizon 2010-2012* uitgebracht. De belangrijkste conclusies in beide studies zijn: voor de melkveehouderij verwacht men een versnelde herstructurering, maar deze zal desondanks minder snel gaan dan in Noord-Europa. Daarnaast voorziet men een toenemende concentratie in twee melkveehouderijregio's, die 'koploper' willen blijven: de 'Grand-Ouest' (West-Frankrijk: Bretagne, Normandië en Pays de la Loire) en de 'Grand-Est' (dat wil zeggen Oost-Frankrijk=Franche-Comté enzovoort). Voorts heerst de vrees dat daartussen een 'leeg' gebied komt.

Tot slot is de conclusie voor de melkveehouderij dat deze zal krimpen van momenteel 120.000 melkveehouders, naar 60.000 à 80.000 in 2010. Voor vleesvee (rundvee) voorspelt het instituut dat de zoogkoeienstapel behouden blijft, dankzij de herkoppeling van 100% en dat er een toenemende specialisatie in het fokken 'ten behoeve van' Zuid-Europa komt. Het afmesten wordt dan in Zuid-Europa gedaan. Dit ziet men ook niet als ideaal. Op 7 december 2004 organiseert het instituut een workshop over de veehouderij en de hervormingen van het Gemeenschappelijk landbouwbeleid, waar door verschillende personen uit verschillende landen gediscusieerd wordt over de vraag welke perspectieven er in Europa zijn voor de melkvee-, rundvee- en schapenketen.[1]

Daarnaast is door het *Comité Permanent de Coordination des Inspections* (COPERCI) in 2004 een rapport over het toekomstperspectief van de varkenshouderij uitgebracht: *Rapport sur la filière porcine française*. Dit rapport is gebaseerd op het in 2003 verschenen rapport van onder andere topambtenaar Porry (COPERCI) *L'Avenir de la Filière Porcine Française. Analyse Générale*. Deze analyse van de varkensketen was op aanvraag van het Ministerie van Landbouw, Voedsel, Visserij en Rurale Zaken uitgevoerd. Na deze eerste rapportage in maart 2003, zijn nieuwe voorstellen geformuleerd ten aanzien van de ketenorganisatie, aanpassing van het aanbod aan de vraag, en verbetering van het verwaarden van producten welke samen komen in het *Office national interprofessionnel des viandes de l'élevage et de l'aviculture* (OFIVAL, www.ofival.fr[2]).

In Frankrijk zijn recent meerdere initiatieven op het gebied van kwaliteitssystemen genomen. Een voorbeeld is het *Charte de Bonne Pratique Bovine*. Dit initiatief richt zich op de productiewijze en het gedrag van de veehouder. Het is een soort basis. De veehouder kan zelf verder kiezen voor een van de keurmerken - bijvoorbeeld biologisch (AB) of Label Rouge (LR) - die specifieke eisen stellen bovenop het niveau van het Charte. Dit systeem is specifiek voor Frankrijk.

---

[1] (www.inst-elevage.asso.fr/html1/article.php3?id_article=4827)

[2] Dit is een publieke organisatie, gefinancierd door het Franse Ministerie van landbouw en heeft betrekking op de hele keten. Zij volgt de ontwikkeling van de marktsituatie en participeert op de politieke oriëntaties van de producties en organisatie van de keten.

Agri-confiance is naast het 'Charte de Bonne Pratique Bovine' een tweede voorbeeld van een recent initiatief op het gebied van voedselveiligheid, traceerbaarheid, transparantie en impacts op het milieu. Deze certificatie - een verlengstuk van de internationale ISO 90001 norm - organiseert en contracteert de relatie tussen de primaire producent, en zijn afnemer (http://cfca.magnitsite.net/sites/CFCA/qualite_reglement_alim/agri_confiance/agri_confiance.aspx).

In 2002 is Sodiaal[1] beloond door *l'Observatoire De l'Ethique* (ODE)[2] voor hun certiferingsprogramma *La Route Du Lait* (de route van de melk). De doelstellingen van dit programma zijn:

- klanten en consumenten laten zien dat de merken die zij voortbrengen het vertrouwen van de consument waard is;
- het beantwoorden, en zelfs vooruitlopen op de toekomstige Europese regelgeving op het gebied van melk;
- het recht hebben om het vak van de producent van morgen uit te voeren (paspoort voor de toekomst).

Deze 'ethiekprijs' (volgens de Franse Ambassade vergelijkbaar met de MVO-prijs, maar dan in het klein) is toegekend aan Sodiaal omdat ODE de *Route Du Lait* een originele en ethische ontwikkeling vindt. Dit programma maakt namelijk volledige traceerbaarheid door de melkketen heen, mogelijk. Daarnaast biedt zij de consumenten producten aan die aan hun verwachtingen voldoen.

4.5 Samenvatting van thema's en initiatieven

Kwaliteit en in mindere mate milieu zijn in Frankrijk belangrijke thema's. Kwaliteit wordt geregeld door labeling en kwaliteitskeurmerken. Daarnaast speelt in berggebieden het verlies van sociaal-economische dragers. Grondwaterkwaliteit is in West-Frankrijk zeer belangrijk. Daarnaast is luchtkwaliteit belangrijk door de dierdichtheid en daaraan verbonden stankoverlast in West-Frankrijk. De mate waarin het thema milieu in Frankrijk speelt, hangt derhalve af van de regio waarin men zich bevindt. Tevens wordt biodiversiteit van belang gevonden. Arbeidsomstandigheden worden door alle partijen genoemd, maar minder belangrijk gevonden dan de eerder genoemde thema's. Het thema dierenwelzijn wordt, behalve door MAAPAR niet genoemd als een van de belangrijkste thema's op dit moment voor de veehouderij in Frankrijk.

De *Stratégie nationale de développement durable* van de Franse overheid richt zich voor de landbouw onder andere op 'Agriculture Raisonée' en biologische landbouw. Een be-

[1] Na 30 jaar samenwerking, hebben de melkcoöperaties Elnor, Est-Lait, Orlac, Riches Monts, Sully, Ucalm in 1990 besloten hun activiteiten te bundelen in *Sodiaal*.

[2] ODE is een onafhankelijke organisatie die als doelstelling heeft de promotie van ethiek in de economie. ODE heeft een analyse methodologie ontwikkeld waarmee bedrijven kunnen worden geanalyseerd op de mate waarin deze bedrijven verantwoordelijkheid nemen op sociaal, milieu en transparantiegebied. De uitkomsten van deze analyses is uitgebracht in de *Guide Ethique du consommateur*, welke 700 merken en garantielabels omvat en ook aan de consument de mogelijkheden aangeeft om actief en verantwoordelijkheid te nemen.

langrijke eerste stap was de oprichting van FARRE (Forum de l'Agriculture Raisonnée Respectueuse de l'Environment) met als doel een forum voor zowel de landbouwbedrijven, als de toeleverende en verwerkende industrie te creëren.

Een invloedrijk rapport is *Reforme de la PAC. Le compromis de Luxembourg du 26 juin 2003. Enjeux et premières analyses* van het Institut d'Elevage. Specifiek voor de varkenssector zijn de rapporten *L'Avenir de la Filière Porcine Française. Analyse Générale* en *Rapport sur la filière porcine française* uitgebracht door COPERCI van belang.

In Frankrijk zijn meerdere recente initiatieven ontwikkeld op het gebied van kwaliteitssystemen. Een interessant initiatief op dit gebied is het *Charte de Bonne Pratique Bovine*.

5. Discussie en conclusies

Representativiteit

Het onderzoek is uitgevoerd op basis van desk research gecombineerd met diepte interviews met deskundigen in de betreffende landen. De resultaten van de telefonische en 'face-to-face' interviews geven een overzicht van belangrijke thema's en initiatieven op het gebied van de veehouderij in de geselecteerde landen. Tijdens de individuele interviews bleek dat de onder duurzaamheid genoemde thema's tot een dermate - arbitraire - interpretatie ervan leidden dat een kwantitatieve waardering van deze thema's in dit onderzoek niet haalbaar bleek.[1]

Daarnaast moet worden opgemerkt dat de betrokken respondenten allen een organisatie vertegenwoordigen, waarbij de vraag aan de orde in hoeverre de antwoorden van de respondenten representatief zijn voor de organisatie die men vertegenwoordigt. Uit de gesprekken bleek dat de respondenten zich hiervan zeer wel bewust waren. In een enkel geval gaf men dan ook aan ruggespraak te willen houden, alvorens een reactie te geven.

Diversiteit in een globaliserende landbouw

Als gevolg van de toenemende wereldhandel hebben agrarische ketens in toenemende mate te maken met wereldwijde concurrentie. De landbouwproblematiek krijgt daarmee gaandeweg een steeds internationaler karakter. Voedselveiligheid, dierenwelzijn (inclusief het aspect diergezondheid) en kwaliteit zijn belangrijke thema's in de meeste Europese landen. Ook de rapportages van de Commissie Wijffels in Nederland en de activiteiten van de Koning Boudewijn stichting in België laten zien dat de problematiek rondom deze thema's niet alleen in de geselecteerde landen (het Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Frankrijk) speelt.

Echter, er zijn verschillen tussen de landen in de waardering van de thema's: voedselveiligheid en dierenwelzijn worden in het Verenigd Koninkrijk en in Duitsland als de belangrijkste thema's gezien. In Frankrijk wordt kwaliteit en in mindere mate milieu zeer belangrijk gevonden.[2] Daarnaast kent de Europese landbouw een sterke regionale verscheidenheid met bijbehorende specifieke thema's: de milieubelasting speelt een grote rol in gebieden met een sterke concentratie van intensieve veehouderij, het behoud van de sociaal-economische structuur van het platteland speelt in de meer afgelegen berggebieden. Een

[1] Een gezamenlijke bespreking met de betrokken respondenten over de interpretatie van de thema's had het arbitraire karakter ervan kunnen terugdringen.

[2] In Nederland geeft mevr. Ootemans van LNV als de vijf belangrijkste thema's voor de veehouderij aan: grondkwaliteit, water, diergezondheid, voedselveiligheid/transparantie (voornamelijk controle en certificering) en lokale omgeving (voornamelijk landschap) (toelichting Ooteman, mei 2004). Mevr. De Jong en dhr. Van den Berg van de Dierenbescherming zien als belangrijkste thema's: dierenwelzijn (alle aspecten die daar onder vallen) en transparantie: normen & standaards en controle en certificering (toelichting mei 2004). Het bedrijfsleven ziet als belangrijke thema's waarop verbetering moet plaatsvinden: gezondheid, welzijn en voedselkwaliteit (toelichting ECLNV, oktober 2004).

belangrijk vraagstuk betreft hoe om te gaan met deze regionale diversiteit in de Europese landbouw.

(Global) Level playing field

Uit het *desk research* en de interviews met respondenten blijkt dat level playing field (zelfde niveau van wettelijke normen) een belangrijk discussiethema in de onderzocht landen is. Hier wordt verschillend over gedacht. Dit komt bijvoorbeeld sterk naar voren in Duitsland rondom de discussie over de wetgeving inzake dierenwelzijn (verbod legbatterij). De discussie is vooral van belang voor de intensieve veehouderij. Indien level playing field niet het uitgangspunt is, is het mogelijk dat de niet grondgebonden productiecapaciteit zich op lange termijn in die gebieden en landen zal concentreren waar de wettelijke normen het minst beperkend zijn. Dit doet zich des te sterker voor naarmate de intensieve veehouderijproducten een minder onderscheidend karakter in de Europese retail versmarkt hebben.[1]

Indien er echter sprake zou zijn van een streven naar level playing field in de Europese Unie, resteert nog altijd de vraag naar het niveau van dat level playing field. Dat is moeilijk. Een duurzame verwerkelijking van de deelbelangen van lidstaten is slechts mogelijk aan de hand van een discussie over de legitimiteit van het niveau van *level playing field*. Het organiseren van een internationaal forum dat een rationele discussie hierover mogelijk maakt is daarvoor een voorwaarde. Omdat regelgeving zich slecht verhoudt met de complexiteit van zaken als dierenwelzijn, dient niet alleen het niveau van de normen, maar ook de handhaafbaarheid ervan bij de discussie worden betrokken.

Naast deze discussie over level playing field in de Europese Unie is er echter ook sprake van een ontwikkeling richting een *global level playing field*. De intensieve veehouderij in de Europese Unie wordt beschermd door het Gemeenschappelijk landbouwbeleid, middels invoerheffingen op producten uit landen buiten de Europese Unie. In het kader van afspraken in de WTO onderhandelingen zullen deze invoerheffingen aanzienlijk worden gereduceerd. In het bijzonder in de pluimveesector bieden deze invoerheffingen nu al nauwelijks voldoende bescherming tegen invoer uit derde landen. In de varkenshouderij is dit punt minder evident, maar uitdrukkelijk ook aan de orde. (Global) level playing field is daarmee een vraagstuk wat van essentieel belang is om nader te onderzoeken in het kader van de toekomst van de intensieve veehouderij in Europa.

Wisselwerking tussen thema's en landen

De drie onderzochte landen zijn mede voor dit onderzoek geselecteerd op basis van het criterium dat ze met de Nederlandse voedingsketen zijn verbonden middels export en of import. Bekend is dat de eisen van Tesco inzake groepshuisvesting van zeugen van invloed zijn geweest op de invoering van dit huisvestingssysteem in de Nederlandse praktijk vanaf eind jaren negentig. Achtergrond daarbij is dat de lucratieve Engelse baconmarkt van groot belang is voor het verwaarden van Nederlandse varkensvlees. In het onderzoek kwamen echter geen

[1] Dit kan overigens economisch verantwoord zijn: niet overal liggen de kosten van vervuiling even hoog en soms is de welvaart (waarmee meer vraag naar bijvoorbeeld (milieu)kwaliteit en veiligheid wordt gegenereerd) elders beduidend lager (toelichting K.J. Poppe (LEI), oktober 2004).

andere thema's naar voren die zich via ontwikkelingen op afzetmarkten over meerdere landen verspreidden. Wel blijkt het thema dierenwelzijn ook via discussies over level playing field onderling gerelateerd tussen landen. Het verschil is dat het Tesco initiatief van invloed was op het tegemoet komen aan dierenwelzijn in Nederland (en Denemarken als de andere grote concurrent op de Engelse baconmarkt), terwijl de level playing field discussie niet alleen van invloed is op het tegemoet komen aan dierenwelzijn, maar ook op de regelgeving zelf.

Initiatieven: overeenkomsten en verschillen

De vermelde initiatieven gericht op perspectiefverbetering van de veehouderij in de onderzochte landen bevinden zich in verschillende fasen. Het overgrote deel van de initiatieven in de drie landen bevindt zich in de fase van agendavorming; er is nauwelijks sprake van concrete breed gedragen voorstellen. In het Verenigd Koninkrijk heeft het Curry rapport en daarop gebaseerde rapport *Sustainable food and farming strategy* een vergelijkbare rol als in Nederland het rapport van de commissie Wijffels, namelijk het verkrijgen van een gezamenlijk vertrekpunt voor alle partijen in de vorm van een toekomstagenda. De Britse regering heeft de aanbevelingen uit het Curry-rapport grotendeels overgenomen, inclusief het voorstel van een implementatiestrategie met bijbehorende activiteiten om de implementatie te monitoren.

Opvallend in Duitsland is de prominente rol van de politiek, zowel op nationaal niveau als dat van de *Bundesländer*. Net als in Duitsland en het Verenigd Koninkrijk is er in Frankrijk sprake van verschillende initiatieven inzake de ontwikkeling van de veehouderij. Echter, officiële fora of een nationaal debat over de toekomst van de intensieve veehouderij zoals in Nederland is georganiseerd, zijn in Frankrijk nog niet aan de orde.

Conclusies

Op basis van de resultaten van dit onderzoek wordt geconcludeerd dat:

- voedselveiligheid, dierenwelzijn en kwaliteit de belangrijkste thema's zijn voor de veehouderij, naast meer specifieke regionale thema's. In het Verenigd Koninkrijk en in Duitsland worden voedselveiligheid en dierenwelzijn als de belangrijkste thema's beschouwd. In Frankrijk wordt kwaliteit en in mindere mate milieu als zeer belangrijke thema's beschouwd;
- de meeste initiatieven richten zich op het verkrijgen van draagvlak voor voorgestelde ontwikkelingsrichtingen. Concrete breed gedragen voorstellen voor implementatie van perspectiefvolle oplossingsrichtingen zijn vooralsnog sporadisch;
- in het Verenigd Koninkrijk heeft het Curry-rapport een vergelijkbare rol als in Nederland het rapport van de Commissie Wijffels. Het Curry-initiatief gaat echter een stap verder doordat de Britse regering er een implementatietraject aan heeft gekoppeld;
- initiatieven die aangrijpen op het inkoopgedrag van supermarkten zijn zowel in het Verenigd Koninkrijk als in Duitsland gestrand;
- in Duitsland speelt het politieke debat over de gewenste toekomst van de veehouderij een veel prominentere rol dan in het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk;
- in Frankrijk zijn officiële fora of een nationaal debat over de toekomst van de intensieve veehouderij zoals in Nederland is georganiseerd, nog niet aan de orde;
- Nederland loopt niet achter, maar ook niet voor.

De aanbevelingen van het onderzoek zijn:

- organiseer een internationaal forum dat een rationele discussie mogelijk maakt over het gewenste niveau van level playing field voor de betroken lidstaten van de Europese Unie;
- organiseer in navolging van het Verenigd Koninkrijk een implementatietraject om gewenste veranderingen in de Nederlandse veehouderij actief tot stand te brengen op basis van vooraf vastgestelde indicatoren, mijlpalen en perioden. En laat de realisatie daarvan monitoren door een onafhankelijke commissie.

Literatuur

Berkel, K. van, *Agriculture Raisonnée, een Frans initiatief.* Ambassade van het Koninkrijk der Nederlanden, Bureau Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Parijs, Frankrijk, 2004.

BMVEL, *Zukunft der Tierhaltung.* Bericht der gleichnamigen Arbeitsgruppe im Bundesministerium für Verbraucherschutz, Ernährung und Landwirtschaft, Duitsland, 2002.

BMVEL, *Ernährungs- und agrarpolitischer Bericht 2003 der Bundesregierung.* 2003a.

BMVEL, *Zusammenfassung Agrarbericht 2003.* 2003b.

BMVEL, *Ernährungs- und agrarpolitischer Bericht 2003 der Bundesregierung.* 2004.

BMVEL, *Ernährungs- und agrarpolitischer Bericht 2003 der Bundesregierung.* Pressemitteilung Nr. 30 vom 4 Februar 2004, 2004b.

COPERCI, *L'Avenir de la Filiëre Porcine Française. Analyse Générale en Rapport sur la filière porcine française.* Ministère de l'Agriculture, de l'Alimentation, de la Pêche et des Affaires Rurales, Parijs Frankrijk, 2003, 2004.

Curry, D. et al., *Farming and Food; a sustainable future.* Report of the Policy Commission on the future of farming and food. UK, 2002.

DBV, *Situationsbericht 2004. Trends und Fakten zur Landwirtschaft.* Deutscher Bauernverband Bonn. Duitsland, 2003.

Defra, *UK Country report on farm animal genetics recources 2002.* Department for Environment, Food and Rural Affairs, London, UK, 2002a.

Defra, *Agriculture in the United Kingdom 2002.* Department for Environment, Food and Rural Affairs, London, UK, 2002b.

Defra, *The strategy for sustainable farming and food.* Facing the future, London, UK, 2002c.

Defra, *The animal health and welfare strategy*- summary. www.defra.gov.uk, 2003.

Deutscher Bundestag, *Tierschutzbericht 2003, Bericht über den Stand der Entwickelung des Tierschutzes*. Unterrichtung durch die Bundesregierung, Drucksache 15/723 Deutscher Bundestag 15. Wahlperiode, 2003.

Feekes, A.M.A., *Frankrijk*. Regiospecial Europese Unie, nr. 8, augustus 2002, 2002, p.7-10.

INRA, *Le développement durable: un enjeu scientifique majeur*. Frankrijk, 2002.

INRA (z.j.), *Caractériser et évaluer le travail en élevage avec la méthode Bilan Travail*, Frankrijk.

Isermeyer, F. (Ed.), *Fleisch 2025*, Aus dem Institut für Betriebswirtschaft, Agrarstruktur und ländliche Räume, Vortrags- und Diskussionstagung am 18. März 2003 im Forum der FAL, gemeinsam veranstaltet von der Bundesforschungsanstalt für Landwirtschaft (FAL) und der Gesellschaft der Freunde der FAL, Manuskript, te vinden in www.fal.de, 2003.

Jacobs, A.K en W.H Windhorst (Hrsg.), *Dokumentation zu den Auswirkungen der ersten Verordenung zur Änderung der Tierschutz-Nutztierhaltungsverordenung auf die deutsche Legehennenhaltung und Eierproduktion*, ISPA, Vechta, Duitsland, 2003.

LNV-Bureau Berlijn, *Duitse 'kippenvrede' weer van de baan.* Ambassade van het Koninkrijk der Nederlanden, Bureau Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Berlijn, Duitsland, 2004.

LNV-Bureau Londen, *Debat toekomst intensieve veehouderij.* Ambassade van het Koninkrijk der Nederlanden, Bureau Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Londen, Verenigd Koninkrijk, 2003.

LBActualiteiten, 2000 nr. 10, 24-03-2000.

LBActualiteiten, 2003 nr. 36, 05-12-2003.

LBActualiteiten, 2004 nr. 01, 09-01-2004.

Meeusen, M.J.G. and R. Hoste, *Biologisch varkensvlees in het Verenigd Koninkrijk en Duitsland. Een inventarisatie voor strategische besluitvorming in de Nederlandse keten*. LEI, The Hague, The Netherlands, 2002.

Meeusen, M.J.G. en E. ten Pierick, *Meten van duurzaamheid: naar een instrument voor agroketens*. Rapport 5.02.11. LEI, Den Haag, 2002.

Meeusen, M.J.G., L. Puister en H.H.W.J.M. Sengers, *Duurzaamheidsissues bij de verwaarding van reststromen van Dumeco. Een Quick Scan*. Intern rapport, 2003.

Meeusen, M.J.G., J. Smid en J.T. Nienhuis, *Biologische vollegrondgroenten in het Verenigd Koninkrijk en Duitsland. Een inventarisatie voor de strategische besluitvorming in Nederland.* LEI, Den Haag, 2002.

Meuwissen, *Green Piggery, society and market driven production.* Post-doc project, 2000-2004 (part-time), WUR, Nederland, 2004.

MLC, *Meat and Livestock Commission Corporate Plan 2003-2006.* Verenigd Koninkrijk, 2003.

MLC, *The outlook for pigs in 2004.* Meat and Livestock Commission, Verenigd Koninkrijk, 2004a.

MLC, *UK beef sector outlook 2004.* Meat and Livestock Commission, Verenigd Koninkrijk, 2004b.

Pflimlin, A., C. Perrot en P. Parguel (z.j.), *Evolution of dairy systems in Europe and prospects for quality dairy products.* Institut de l'Elevage, Parijs, Frankrijk.

Tacken, G.M.L, S.T. Goddijn en P.L.M. van Horne, *Biologisch pluimveevlees in Frankrijk*, Rapport 2.03.19. LEI, Den Haag, 2003.

Tesco, Every little helps, Corporate Social Responsibility Review 02/03, 2003.

Geraadpleegde websites

www.bauernverband.de/aufgaben_ziele.html
www.datar.gouv.fr
www.defra.gov.uk
www.defra.gov.uk/environment/ppc/ippc.htm
www.defra.gov.uk/environment/sustainable/
www.defra.gov.uk/esg
www.dlg.org
www.dlg.org/de/landwirtschaft/jungedlg/wintertagung.html
www.english.nature.uk
www.fal.de
www.farre.org
www.fnl.de
www.fnsea.fr
www.foodfrombritain.com
www.foodstandards.gov.uk
www.freedomfood.co.uk
www.future-of-food.nl
www.inst-elevage.asso.fr
www.ktbl.de
www.littleredtractor.org.uk
www.minlnv.nl
www.mlc.org.uk
www.nfu.org.uk

www.ofival.fr
www.q-s.info/
www.redmeatindustryforum.org.uk
www.rspca.org.uk
www.sustainable-agriculture.org
www.sustainable-development.gov.uk
www.tesco.com
www.thepigsite.com
www.vrom.nl
www.vzbv.de

Bijlage 1 Overzicht mogelijke *Planet* en *People* thema's ten behoeve van respondenten

Het onderstaande overzicht van mogelijke *Planet* en *People* thema's is aan de respondenten voorgelegd ter ondersteuning van de interviews.

Planet	
Transport	Limitation/restriction of goods transport
Energy	Energy saving
	Self generated energy
	Sustainable energy
Air	Air Quality
	Reduction of odour nuisance
Soil	Reduction land use
	Soil Quality
	Reduction (soil) erosion
Water	Saving of water use
	Quality of surface water
	Quality of underground/soil water
	Groundwater level
Waste	Prevention of waste
	Processing of waste
	Recycling of waste and materials
Materials	Use of renewable of raw materials/produce
	Reduction use additives
	Reduction use equipment
Fauna	Biodiversity
Flora	Biodiversity
	Planting/cultivation
Environmental awareness	Stimulate environmental awareness
	Environmental Management
People	
Working conditions	Workplace
	Welfare of employees
Animal Welfare	Animal Health
	Natural behaviour
	Freedom of pain, hunger, thirst and stress
Food safety	
Transparency	Norms, standards
	Control and certification
	Labelling and quality marks voorzien van keurmerken
Norms and Values	Emancipation
	Respect for human rights
	Prevention of forced and child labour
	Distribution/Partition of prosperity
Local environment	Landscape
	Nature
	Historical buildings
	Recreation